

PROFESSIONERNA

Örjan Nyström

RAPPORT #62

PROFESSIONERNA

**Bidrag till analysen av klassamhällets förändringar och
demokratins nya förutsättningar**

Örjan Nyström

Om författaren

Örjan Nyström (f. 1949) är författare och tidigare utredare vid LO Göteborg. Tillsammans med Hans och Lars Nyström har han skrivit lärobokspaketet *Perspektiv på historien för gymnasieskolan*. Under pseudonymen Per Forsman skrev han flera uppmärksammade essäsamlingar på 1980- och 90-talen, bland annat *Arbetets arv* (1989), samt under eget namn *Mellan anpassning och motstånd* (2001). Tillsammans med Anders Nilsson har han skrivit *Den sociala demokratis andra århundrade?* (2005), *Reformismens möjligheter* (2008), *Globaliseringen och jämlikhetens grunder* (2011), *Jämlikhetsnormen* (2012) *Flyktingkrisen och den svenska modellen* (2016) och samt ett antal rapporter för Tankeverksamheten. Örjan Nyström är hedersdoktor vid samhällsvetenskapliga fakulteten, Göteborgs universitet.

Författarna svarar själva för framlagda uppfattningar och slutsatser i Tankeverksamhetens skrifter.

© 2019 Tankeverksamheten inom arbetarrörelsen i Göteborg

Webb: www.tankeverksamheten.se

E-post: redaktion@tankeverksamheten.se

Redaktion: Ann-Marie Ljungberg och Jimmy Sand

”Professionerna har aldrig varit viktigare för ett samhälles välbefinnande. Professionell kunskap och expertis utgör det nutida samhällets kärna. Hur sådan professionell expertis utvecklas, hur den används, av vem den används och för vilka syften tillhör de viktigaste frågorna som konfronterar alla moderna samhällen”¹

Vetenskapsmännen och teknikerna ingår i ett intrikat nätverk av sociala maktförhållanden. De har sin egen makt i och genom sin kunskap. Men denna kunskap är begärlig för många. Den frestar vetenskapsidkarna och teknikerna att själva bli mäktiga också på annat sätt än genom sin kunskap”²

Inledningsvis

Arbetarrörelsens kris idag må ha många sidor. Men ett grundläggande problem är att vi saknar policygrundande insikter kring en rad stora samhällsförändringar som gjort det svårare att förverkliga de värderingar kring solidaritet, ökad jämlikhet, demokratisering och individuell frihet som vi bekänner oss till. För att slippa stå svarslös inför sådana mer långsiktiga utmaningar hemfaller man lätt till att ersätta de svåra frågorna med enklare problemställningar i det korta tidsperspektivet. Idédebatten hamnar lätt i samma fällor.

Det handlar om globaliseringen i alla dess olika yttringar, inklusive migrationen, de förändrade internationella maktrelationerna och det alltmer underminerande finansiella systemet; om förutsättningarna för ekologisk hållbar utveckling; om välfärdssystemens framtid under det kombinerade trycket av demografiska förändringar, tilltagande arbetskraftsbrist och finanspolitiska restriktioner; om värnet och utvecklingen av demokratin mot såväl teknokratiska som populistiska hot; om förändringar i klassamhället och arbetslivets villkor under inflytande av nämnda utmaningar.

¹ William Sullivan: ”Medicin under Threat: Professionalism and Professional Identity” (2000), citerad i Brante m. fl.: ”Professionerna i kunskapsamhället – en jämförande studie av svenska professioner” (Liber 2014) sid 283.

² Sven-Erik Liedman: ”Ett oändligt äventyr – om människans kunskaper”, Bonniers 2001

Följande text är att betrakta som ett bidrag till en fördjupad förståelse av några alltför lite beaktade aspekter av de frågeställningar som handlar om klassamhällets och demokratins utveckling. Ämnet är det jag kallar *professionaliseringen*.

Låt mig inledningsvis kortfattat föregripa något av vad detta begrepp handlar om, som mer utförligt kommer att tas upp i den följande framställningen.

Under första hälften av arbetarrörelsens historia innehöll samhället bara tunna skikt av ett fåtal professioner: jurister, läkare, civilingenjörer, (diplom)ekonomer och lärare. De befann sig i en position mellan vanligt folk och staten eller företagsledningarna. Som faktor i klassamhällets utveckling och socialdemokratisk strategifråga var de ganska betydelselösa.

När socialdemokratin i skiftet 1960-70-tal stod på kulmen av sin makt var situationen redan sedan länge väg att bli radikalt annorlunda. Flera av de gamla professionerna hade stadigt vuxit, årtionde efter årtionde. Mer explosiv var expansionen av nya professioner med krav på högre utbildning som var knutna till välfärdssystemens expansion, särskilt då på vård- och omsorgsområdet i vid mening.

Går vi sedan fram till socialdemokratins nedgångsperiod kring millennieskiftet har det tillkommit ytterligare skikt av professioner knutna till IT-teknikens genombrott, till finansialiseringen av ekonomin, till marknadsföring och kommunikation, miljöstyrning, upplevelseindustri, design, liksom en professionalisering av yrkesområden som tidigare inte krävt högre utbildning, exempelvis poliser. Tillväxten av professioner har varit i viss mån självgenererande, inte minst i form av en växande byråkratiskt-administrativ sektor.

Idag påbörjar praktiskt taget halva årskullarna en högskoleutbildning. Förändringen brukar beskrivas i termer av att vi gått in i ett ”kunskapssamhälle”. Vad man än må tycka om det begreppet så syftar det på en förändring både av betingelserna för ekonomisk utveckling och hur den matris av möjliga positioner i samhället ser ut som människor ställs inför. Att orientera sig rätt och finna sig tillrätta i utbildningssystemen har blivit ett imperativ för en bred allmänhet.

Den gamla uppdelningen mellan arbetare och tjänstemän har därmed på sätt och vis förändrats till en uppdelning mellan icke-professioner och professioner. Utbildningsmeriter har blivit en klassfråga av ett delvis annat slag än förr. Till bilden av kunskapssamhället hör att professionerna mer och mer blivit samhällsutvecklingens bärande kraft. Förr hade större delen av den icke-professionella arbetskraften oavsett villkor i övrigt en etablerad, mer självständig och oberoende position i produktionens hjärta, med därtill hörande självkänsla. Idag är den klassamhällets dynamik, som en gång tedde sig tydlig och relativt

enkel, blivit mer diffus och komplicerad. Arbetarrörelsen har följaktligen drabbats av en slags social osäkerhetskänsla.

Socialdemokratiens framgångslösen var länge att forma en politik som förmådde knyta samman intressena hos arbetare och tjänstemän. Även om partiet bevarade etiketten ”arbetarparti” framträdde det i realiteten som företrädare för/upprätthållare av ett sammanhållet *löntagarkollektiv*. Det är ett begrepp som karaktäristiskt nog numera används sällan i partiets retorik. När hördes senast ledande partiföreträdare tala om socialdemokratin som ett *löntagarparti*? Uppenbarligen finns här något som skaver i den politiska identiteten. Man flackar med blicken över samhällsdjupen och hittar ingenstans något säkert fäste. Det som var folkhemsbyggets adelsmärke – förmågan att knyta samman medel- och arbetarklass som bärare av ett samhällsintresse gentemot överklassens särintressen – har försvunnit ur socialdemokratiens synfält och verktygslåda.

Partiets försök att analysera sin opinionsmässiga kräftgång under senare decennier bär syn för sägen. Under ett par decennier återkom man ständigt i sina valvärderingar till vikten av att vinna insteg i medelklassen i storstädernas växande villaområden, medan stödet från arbetarklassen mer eller mindre togs för givet. När det sjunkande stödet från de forna kärnväljarna kom i öppen dager i form av en växande röstandel på Sverigedemokraterna vänder man abrupt blicken åt motsatt håll, och talar bekymrat om vikten av att återvinna förtroendet bland arbetarna utanför storstäderna, och dess nyss så åtråvärda medelklass har plötsligt försvunnit ur sikte.

Min övertygelse, och ett av incitamenten till denna rapport, är att detta delvis hänger samman med en bristande insikt i den underliggande samhällsförändring och nya konfliktmönster som professionaliseringen utgör.³

Den andra drivkraften till mitt intresse för professionaliseringsfrågan har med demokratiens utveckling att göra, närmare bestämt det hot som kombinationen av teknokratisk maktutveckling och högerpopulistiska reaktioner utgör.⁴ Om detta

³ Det handlar naturligtvis om en dubbelsidig process. Men de förändringar i arbetarklassens läge och sammansättning som brukar omtalas i termer av framväxten av ett ”prekariat”, eller den brutalisering av arbetsvillkor och arbetsmiljö som överhuvudtaget skett på stora delar av LO-gruppernas arbetsmarknad sedan 1990-talet, faller naturligt nog utanför mitt ämne. Dock finns anledning att påminna om att en sådan undermineringsprocess oundvikligen får verkningar även högre upp på samhällsstegen. Om arbetarklassens metamorfoser i övrigt – se Nilsson-Nyström: ”Högerpopulismen och jämlikheten – en essä” sid 42-45 och kapitel 8, ”Arbetarkonservatismen i det nya klassamhället”.

⁴ För en mer utförlig belysning av denna växelverkan mellan teknokrati och antielitistisk populism – se Sverker Gustavsson, Claes-Mikael Jonsson och Ingemar Lindberg: ”Vad krävs för att rädda demokratin” (2018).

skrev Anders Nilssons och jag en rapport till LO:s Jämlikhetsutredning, ”Högerpopulismen och jämlikheten – en essä”.⁵ Där hävdade vi att en viktig och underskattad faktor bakom de högerpopulistiska reaktionerna är en stigande otillfredsställelse med hur den representativa demokratin fungerar. Ett professionellt expertstyre i politikens administrativa utförarled underminerar på allt fler områden den demokratiska legitimiteten i systemet.

Men en närmare analys uppvisar en mer motsägelsefull bild. För samtidigt är det lätt att se en samhällsförändring av motsatt slag, där professionell expertis marginaliseras och förlorar sin status och auktoritet. Det sker i den mediala hyperrealiteten som mångfaldigas och förgrovas på nätet. En växande faktaresistens i dess spår förvandlar begreppet kunskapssamhälle till en skärande ironi. Och stora delar av professionerna undermineras och marginaliseras av formaliserade styrsystem typ New Public Management (NPM), där sakkunskap och verksamhetsanknutet omdöme diskvalificeras av en ny managementsprofession.

Även här finns det anledning att knyta an till en socialdemokratisk tradition och underställa den en förnyad och fördjupad analys. Jag tänker på den så kallade sociala ingenjörskonsten – den konfliktfyllda legering mellan vetenskaplig expertis och folkrörelse som var så betydelsefull för att forma de socialdemokratiska strategierna för hur välfärdssamhället skulle byggas upp. Vad var dess svagheter? Hur har förutsättningarna för det slaget av social ingenjörskonst förändrats i det genomprofessionaliserade ”kunskapssamhället”? Paradoxalt nog är bilden man får att dagens politik i snarast mindre grad än förr formas på basis av och i samverkan med vetenskaplig expertis och forskningsrön.

*

Min text avslutas med ett antal frågor med mycket trevande svar. Det anger dess karaktär. Det är mer av en materialsamling och kunskapsöversikt än en politisk riktninggivande idéskrift. På en del områden kan det behövas det slaget av sakliga översikter för att se klarare varifrån ett mer utvecklat politiskt-strategiskt tänkande kan ta avstamp. Det är min förhoppning att texten trots dess karaktär av ofullbordat provisorium kan fylla den funktionen.⁶

⁵ Rapporten kan beställas på nätet via LO.se

⁶ I arbetet med ämnet har jag haft stor hjälp av synpunkter från Ingvar Johansson, Sverker Gustavsson, Gunnar Olofsson och Johan Lönnroth. För dess slutliga utformning svarar jag förstås helt och hållet själv. Delvis är denna text ett utflöde och en fortsättning av den rapport jag

Om ämnet

Detta med kunskapssamhälle och professioner behöver förstås preciseras. Alla samhällen baserar sig ju i någon mening på kunskap. Men när man talar om professioner handlar det om bärarna av en särskild form av kunskap som är exklusiv i den meningen att den befinner sig utanför den allmänna vardags- och förtroghetskunskapens räckvidd. Den måste läras in på särskilda institutioner (som samtidigt är producenter av ny kunskap av samma slag). Dessa institutioner, ”akademien”, ger i sin tur legitimitet åt en viss yrkesutövning inom ramen för en alltmer specialiserad samhällelig arbetsfördelning, som delvis får sin form av akademiens olika fakulteter och institutioner. Allteftersom denna utveckling fortgår delas samhällets arbetsfördelning inte bara upp i yrkesområden och sektorer, utan också i *professionsområden*.

Bärarna av dessa olika professioner har blivit tunga aktörer bakom samhällets förändring vid sidan av ekonomiska och politiska makthavare. De utgör en social och kulturell bas för ett samhälle som blivit mer och mer beroende en specifik form av kunskapsproduktion.

Expertkunskaper om världen ökar och blir mer och mer specialiserad. Efterfrågan på sådana kunskaper förefaller närmast outtömlig, inte bara från ekonomiska och politiska maktutövare, utan även från folk i allmänhet. Högre utbildning och forskning och den kunskap och innovationer som dessa institutioner producerar har under 1900-talet, och särskilt då dess senare del, mer och mer figurerat som något av en universallösning på samhällsproblemen. Det gäller på såväl tekniska, organisatoriska eller sociala områden. Professionaliseringen har format ett förhållande mellan kunskap och makt såväl i en vertikal relation – de kunniga i förhållande till de okunniga – som i en horisontell – i relationerna mellan olika kunskapsfält.

Såväl de okunniga lekmännens förhållande till expertsystemen som förhållandet mellan företrädarna för de olika vetenskapliga disciplinerna bygger på en allmän tillit till den vetenskapliga kunskapens särart som sådan. Denna breda samhällliga tillit i mottagarleden på ömse håll är också en viktig del av kunskapssamhället. På den vilar auktoriteten hos en rad institutioner i samhället. En sådan tillit undermineras på flera områden idag, och därmed vacklar auktoriteten hos dessa institutioner. Detta är en underskattad sida av tillitsbristen i samhället, som annars

publicerade hösten 2018 i Tankeverksamhetens serie med titeln ”Meritokratiens värdegrund”. Jag har även tidigare varit inne på hithörande ämnen i min bok ”Det klivna samhället” (Carlssons Förlag 1995), kapitlet II:6, ”Klassen utan egenskaper” sid 176 ff.

vanligen diskuteras i samband med förhållandet mellan medborgarna och politikerna.

Professionernas roll och den kunskapskultur de representerar har således blivit något av en stridsfråga under senare år, och detta av två skäl. Dels utvecklingen av politisk populism och den ”faktaresistens” den uppammar, i stor utsträckning i kraft av nya digitala kommunikationsmedel. Populisterna driver i sammanhanget en kraftfull propaganda mot en ”PK-elit” i samhället, som förutom det politiska etablissemang och kultureliten består just av de akademiskt skolade professionerna. Dels har utvecklingen av styr- och rationaliseringssystem inom framförallt men inte enbart offentlig verksamhet (New Public Management etc) inskränkt professionernas autonomi, handlingsutrymme och status. Som kunskapssamhällets bärare ifrågasätts på så sätt professionerna såväl underifrån, från folket, som ovanifrån, från makthavarna.

Kunskapssamhället kan också beskrivas i kvantitativa termer, enklast genom ökningen av antalet studenter vid svenska universitet och högskolor. 1945 var de 14 000, 1980 200 000, 2010 400 000. Idag påbörjar 40% av männen och närmare 50% av kvinnorna en högskoleutbildning.⁷ Frågan är om något stratum i samhällets sociala skiktning uppvisat så stor ökning under de senast decennierna.

Detta handlar inte bara om kvantiteter utan också om kvalitet: professionerna är centrala aktörer i det systematiska innovationsarbetet och problemlösningsverksamheten på det flesta av såväl politikens som ekonomins områden. En dansk undersökning av utvecklingen under åren 1980-95 anger en ökning av andelen experter i beslutsförberedande organ från 19% till 46%, i icke beslutsförberedande organ från 34% till 54%, och en tredubbling av artiklar med expertutlåtanden i pressen.⁸

Allt för liten uppmärksamhet har i arbetarrörelsens idédebatt ägnats åt denna utveckling.

När man talar om medelklassen är det dessutom sällan mot denna mer *materiella* aspekt av frågan – dess betydelse för förändringar av klasstrukturen och dess produktiva roll för den ekonomisk-politiska utvecklingen - som

⁷ De svenska siffrorna speglar ett globalt fenomen. I hela världen har antalet studenter i högre utbildning femdubblats från 30 miljoner 1970 till mer än 150 miljoner 2007, och tillväxten har snarast eskalerat sedan dess. I OECD-området har tillväxten varit stabil, medan den snarast exploderat i utvecklingsländerna, särskilt i Asien.

⁸ Refererad i Erik Albaek: ”Expertstyre: en avgränsning”, tidskr Fronesis nr 29-30.

uppmärksamheten riktas.⁹ Andra sidor av medelklassens utveckling har stått i förgrunden för debatten.

Ett gammalt tema, särskilt i liberal idétradition, har varit tesen om medelklassen som en politiskt och socialt stabiliserande faktor, en slags producent av konsensus i klassamhället. Även inom socialdemokratien har medelklassen mestadels diskuterats i ett politisk-strategiskt perspektiv, som en möjlig och nödvändig allianspartner till arbetarrörelsen. I båda fallen brukar det framhållas att vi på dessa områden står inför en hotande utveckling där medelklassens stabiliserande roll försvagas och löntagaralliansen med arbetarklassen undergrävs.¹⁰

I delar av kultur- och mediedebatten har inte minst under senare decennier medelklassen (med en symbolisk hemvist på Södermalm i Stockholm) utsatts för en kritisk, för att inte säga nedsättande retorik som påstådd bärare av social och kulturell inskränkthet, hyckleri, egoism, snobberi och girighet. Här har fokus legat på dess föreställda "habitus" – vanor, smak, sätt att tala och uppträda - dvs det har handlat om en i stora stycken kulturell kritik. I vänsterkretsar har denna diskussion ofta knutit an till bilden av ett 2/3-samhälle, där medelklassen allierat sig med överklassen. Andra röster där har tvärtom framhållit en påstådd proletarisering av medelklassen både vad gäller inkomst och grad av underordning, där dess ställning alltmer likställs med arbetarklassen som en del av en stor löntagarmajoritet.

I debatten om demokratins utveckling har statsvetarna rest frågan om förhållandet mellan expertmakt och folkmakt, där tjänstemannainflytande över politiken ömsom framställts som något som undergräver demokratin, ömsom som en meritokratisk motvikt mot korruption.

En mer ovanlig synvinkel, som man annars tycker borde vara naturlig för en vänster med marxistisk idétradition, skulle kunna vara att ta fasta på den professionella medelklassen just som bärare av ett förändrat produktionssätt. Den samhälleliga organisationen av kunskapsproduktion och kunskapsanvändning har uppenbarligen förändrats och blivit allt viktigare. Nya styrsystem för detta har byggts upp och prövats, som pekar på framväxten av nya maktrelationer och konflikter. Därmed har professionerna format en avgörande klassmässig bas och maktfaktor och strategisk resurs bakom utvecklingen av den moderna

⁹ Ett visst undantag är en rapport (nr 52) inom idémedjan Katalys' klassanalysprojekt, "Professionerna, mellanskikten och klassanalysen" av Gunnar Olofsson, som naturligt nog varit en av mina källtexter. Mitt fokus är emellertid bredare än den analys av klasspositioner och roll som potentiell motståndshärd mot den rådande ekonomiska och politiska makten som står i centrum för Olofssons rapport.

¹⁰ Se exempelvis Nilsson-Nyström: "Istället för valanalys", Tankeverksamheten 2014 sid 14ff.

kapitalismens produktionsförhållanden och produktivkrafter, för att nu använda gängse marxistiskt språkbruk.

För att knyta an till ett vanligt begrepp i vänsterpolitiska sammanhang: det handlar om klassanalysen – en dynamisk klassanalys som inte bara ägnar sig åt en deskriptiv framställning av olika gruppers skilda ekonomiska och sociala villkor utan också riktar fokus på deras roll, ställning och politiska potential i den aktuella fasen av kapitalistisk strukturomvandling.

Sammantaget framstår fördjupade tvärvetenskapliga studier av professionerna alltså som ett alltför lite beaktat kunskapsobjekt, vare sig man vill förstå den moderna kapitalismens klasskaraktär, dess ekonomiska och politiska mekanismer eller dess kulturella särdrag.

Ett sista perspektiv på professionernas roll i dagens och morgondagens samhälle som jag inte kan undgå att lyfta in, trots att det inte behandlas med tillbörlig uppmärksamhet i det följande, är klimatkrisen. På sätt och vis ställer den förhållandet mellan de ekonomiska och politiska makthavarna å ena sidan och företrädare för vetenskaplig expertkunskap å den andra på sin spets. FN:s klimatpanel förser oss löpande med rapport på rapport om klimatförändringarnas orsaker och följder, och den alltmer pressade tidsplanen för att möta en hotande katastrofal utveckling innan det är för sent. Men avståndet mellan de insikter som dessa rapporter förmedlar och det som brukar kallas de politiska och ekonomiska realiteternas värld snarast ökar. Utifrån en växande frustration över detta tillstånd ställer allt fler frågan: måste inte den vetenskapliga expertisen ges en annan maktposition i samhället med tanke på detta växande avstånd, och den brännande nödvändigheten av att driva på den gigantiska omställningsprocess vi förhoppningsvis har framför oss? Klimatfrågan ställer på många sätt professionernas roll och status i samhället på sin spets.

Nedslag i professionernas historia

Man kan spåra rötterna till den professionella klassen långt tillbaka i tiden, till medeltidens klerker, knutna till den katolska kyrkan. Betydelsefull i fortsättningen var den kungliga centralstatens framväxt, där det fordrades en växande kår av nya kompetenser. Framförallt krävde den svällande stående armén en stor officerskår som bara kunde byggas upp genom omfattande nyrekrytering utanför adeln rangrullor. Men även den centrala och regionala statsförvaltningen krävde sin myndighetsorganisation, alltifrån Gustav Vasas fogdeväsen till Axel Oxenstiernas

reformer på 1600-talet.¹¹ Småningom växte det fram en ämbetsmannaaadel vid sidan av den gamla börsadeln.

1600-talets vetenskapliga revolution och 1700-talets upplysningsideal öppnade en ny karriär i samhället i nya institutioner på kunskapsfält utanför den traditionella religiösa bildningsgången, exempelvis Kungliga Vetenskapsakademien. Tekniska och naturvetenskapliga samhällsintressen sköt fart då nytta och produktion mer och mer började överflygla de militära och religiösa dygderna som ledstjärnor för samhällets förkovran. En ny expertis formades samtidigt genom att tidigare hantverksmässiga kunskaper förvetenskapligades.¹² Bardskärarna blev läkare, hantverkarna ingenjörer, de "lagkloka" blev utbildade jurister, byggmästarna blev arkitekter osv.

Sådana embryonala *preprofessioner* formades på en rad olika områden, som småningom skulle uppnå institutionaliserad expertisstatus. Under 1800-talet etablerade och legitimerade de sina specialiteter genom att organisera sig i yrkesföreningar - Läkarsällskapet bildades 1807, Juridiska föreningen 1849, Teknologföreningen 1861, Lärarsällskapet 1884. Samtidigt inrättades särskilda högre lärosäten för såväl utbildning som forskning i respektive specialiteter.

Tillsammans utgör dessa grupper vad Brante i sin bok "Den professionella logiken: Hur vetenskap och praktik förenas i det moderna kunskapssamhället", kallar *de gamla professionerna*.¹³

Den andra industriella revolutionen årtiondena kring sekelskiftet, med dess genombrott för tillämpad forskning i produktionen, drev på utvecklingen, särskilt på det naturvetenskapliga och tekniska området. Vid sidan av den ekonomiska borgerligheten – företagare, köpmän, fastighetsägare osv, växte det fram en *professionell borgerlighet*. Man kan överallt i landet se dessa skikt manifesteras sin ställning i städernas gamla societet, där kvarvarande aristokrater, präster, officerare och företagare började samsas med läkare, apotekare, civilingenjörer, adjunkter, offentliga styresmän vid kommunal eller offentlig förvaltning, telegraf, post och tull, liksom en smal men talför kulturell offentlighet kring den framväxande

¹¹ Om Vasatiden i detta sammanhang gör Mats Hallenberg en institutionalistisk analys i "Kungen, fogdarna och riket". Om Oxenstjerna har Gunnar Wetterberg skrivit en omfattande biografi.

¹² Temat professionernas ställning i samhället är återkommande i första delen av Sverker Sörlins mäktiga idéhistoria 1492-1918, "Världens ordning". Om hur det såg ut i de tidigmoderna centralstaternas hägn se ex sid 172. Den brittiske historikern Christoffer Hill har skrivit en klassisk studie om förbindelserna mellan hantverk och vetenskap i 1600-talets England, "The Intellectual Origins of the English Revolution".

¹³ Liber 2014. Denna Brantes bok har varit en central källa för min inblick i professionaliseringsforskningen.

tidningspressen. Till betydande del var dessa grupper bärare av den urbana liberalismen.¹⁴

Dessa ”gamla” professioner formades i betydande utsträckning *underifrån*, genom ett organiskt framvuxet behov av specialiserad expertis, i inte ringa grad reglerad genom en självorganisation av dess utövare. De bär därmed på ett historiskt arv av självständighet och auktoritet. Enligt Gunnar Olofsson¹⁵ utgör de idag omkring 200 000 personer.

Men kring förra sekelskiftet började också andra behov av expertkunskaper se dagens ljus. Den kapitalistiska samhällsordningen skapade nya slags sociala problem då gamla solidaritetsformer knutna till familjen, byn och det patriarkaliska husbondeväldet splittrades och social oro och misär frodades kring den växande industrin. 1903 bildades Centralföreningen för Socialt Arbete som en första grodd till det som skulle komma att utgöra *nya professioner* knutna till välfärdssamhällets framväxt, som ju småningom skulle innehålla mycket omfattande verksamheter. Den kvantitativa tillväxten sköt fart under de första efterkrigsdecennierna och fick ett närmast explosivt genombrott under 1970-talet.

De nya professionerna baserar sig i viss mån på ett förvetenskapligande av tidigare verksamheter i det civila samhället (i betydande utsträckning baserade på familj-, grannskaps- och släkterelationer). Nya specialiserade kunskapsområden formades i de nya akademiska institutionerna för omvårdnadsforskning, pedagogik, sociologi, socialt arbete, psykologi och förvaltningskunskap, som inrättades under 1950-70-talen. Flera av dem kom småningom att bli alltmer kvinnodominerande. Det har betytt att flera yrkesområden här påverkats av den patriarkala könsordningen, där samhällets reproduktiva funktioner nedvärderas, vilket präglat såväl lönesättning som status, autonomi och auktoritet.

Till skillnad från de gamla professionerna handlar det här om en expertis formad *ovanifrån*, genom politiska beslut och implementering av sociala reformer. Enligt Gunnar Olofssons Katalysrapport utgör de idag cirka en halv miljon personer.

Under decennierna kring millennieskiftet, kan man urskilja ytterligare en ny professionaliseringsfas knuten till sådant som IT-teknikens genombrott, till

¹⁴ En levande bild av dessa skikt och deras markanta kulturella fysiologi ges i Björn Olsson: ”Den bildade borgaren – Bildningssträvan och folkbildning i en norrländsk stad” Carlssons Förlag 1994. Det formades en särpräglad kulturtradition här, som var av central betydelse för framväxten av vad Habermas kallar ”en borgerlig offentlighet”, liksom för den framväxande liberalism som var betydelsefull i arbetarrörelsens demokratiska strävanden (titeln och i viss mån innehållet är uppenbarligen tänkt som en slags pendang till Ronny Ambjörnssons klassiker ”Den skötsamme arbetaren”, Carlssons Förlag 1988).

¹⁵ ”Professionerna, mellanskikten och klassanalysen”, Katalys klassanalys rapport 52

finansialiseringen av ekonomin, till marknadsföring och kommunikation, miljöstyrning, upplevelseindustri, design osv, eller till att yrken som tidigare inte haft denna status professionaliseras, exempelvis poliser. Man kan också under denna period se hur en slags ”*marginalprofessioner*” med expertanspråk växer fram, såsom naprapater, hälso-, arbetslivs- och ledarskapscoacher, plastikkirurger, kommunikatörer osv.

Kort sagt: den professionella klassen har inte bara vuxit utan dess sammansättning har också i flera steg differentierats. Vi har idag en mångfald av specialiteter, var och en med sin kunskapsbas, sina utvecklingsvillkor och sin status och auktoritet i samhället.

*

En annan historisk ingång i ämnet är att knyta an till de tidiga efterkrigsårens försök att dra erfarenheter från mellankrigstidens ekonomiska och politiska katastrofer. I den mörka skuggan av det förflutna placerade man sig i ett slags radikalt nystartläge.¹⁶

En central idégivare var fransmannen Jean Monnet. Han pekade ut mellankrigstidens tre onda som det gällde att undvika: risk, osäkerhet, okunnighet. Samhällsfunktionerna måste göras säkrare, mer kontrollerbara och styrbara, och detta skulle inte minst kunna förverkligas i kraft av ökat inflytande av professionerna och deras vetenskapliga kunskap. Detta var till stora delar en gemensam uppfattning hos socialdemokratin och kristdemokratin, men i de senares fall kombinerades den med en programmatiskt restriktiv inställning till demokratins räckvidd.

Man återknöt här till en gammal diskussion i borgerligheten om demokratins faror, som går tillbaka på det tidiga nittonhundratalets utbredda rädsla för ”massamhället”. Sådana farhågor hade, menade man, bekräftats av de nazistiska och fascistiska regimernas mer eller mindre fredliga maktövertagande, i kraft av folkets oförstånd. En alltför långtgående demokrati har en totalitär potential, menade man. Därför måste den begränsas och hägnas in och ge spelrum för de bättre vetandes prerogativ. För att rädda den demokratiska samhällsordningen från dess faror måste vitala delar av samhällsfunktionerna undantas från demokratins inflytande. Därför var det nödvändigt att låsa fast dessa centrala funktioner i institutionella ramverk som bars upp av ovalda organ och styrdes av professionella kunskapsbärare.

¹⁶ Särskilt diskussionerna i de på kontinenten viktiga kristdemokratiska partierna refereras i Jan-Werner Müller: ”Demokratins tidsålder – politiska idéer i 1900-talets Europa” (Daidalos 2018). Se också Ian Buruma: ”Är noll” (Natur och Kultur 2013).

Här stod dels ekonomins område med värnet och stödet för de fria marknadskrafterna och privategendomens helgd i centrum. Det handlade också om att föra undan en del politiska och sociala konflikter till juridikens område, så kallad juridifiering. De institutioner som skapades på dessa områden borde man ge en reglerande makt som var oberoende av folkrepresentationens intressemotsättningar och skiftande majoriteter - sk liberal interventionism: till skillnad från nyliberalism menade man att den kapitalistiska marknadsekonomin måste skyddas av en stark stat.¹⁷

Denna riktning, den så kallade ordoliberalismen, kan nog betecknas som den vid sidan om den socialdemokratiska välfärdspolitiken ledande tankeriktning när det gäller att forma det europeiska efterkrigssamhället. I detta politiska ideal försvinner tanken om offentligheten som ett öppet rum för förhandling/konflikt mellan samhällets olika intressen, liksom den traditionella socialdemokratiska tanken om ett allmänintresse som ställer folket mot storfinansen. I den ordoliberaliska åskådningen är det ”sanning”, baserad på professionell yrkeskunskap, som var allmänintressets garant.

Denna politik knöt an till och uppmuntrade en självuppfattning bland professionernas att de i kraft av sin kunskap stod över demokratin. Det ledde också till en omfattande utveckling av de institutionella ramverken i de europeiska samhällena där professionerna spelar en avgörande roll, såväl på det välfärdspolitiska som på mer ekonomiska och produktionstekniska områden.

*

Denna professionernas status har emellertid förändrats en del under det senaste kvartsseklets nyliberalism. Detta har gett upphov till spänningar och konflikter mellan olika delar av det professionella komplexet, och mellan detta och de politiska och ekonomiska makthavarna. Denna förändring är utgångspunkten för en tredje historisk ingång i vårt ämne, med avstamp hos samhällsforskaren Zygmunt Baumann. Han anlägger ett bredare perspektiv på den fråga om ordning ur mellankrigstidens kaos som ordoliberalerna brottades med. Han tillskriver

¹⁷ Den amerikanska statsvetaren Robert A Dahl talar i detta sammanhang om en speciell statsform, ”The Guardian state” - ”väktarstaten” - som en slags demokrati under förmyndarstyre med motiveringen att folkets och dess valda representanters myndighet och omdöme är begränsat. Se hans klassiska bok ”Demokratin och dess antagonister”. Ett exempel på hur sådana tankegångar fått genomslag i institutionella reformer är riksbankens oberoende ställning. För en kritisk belysning av detta se Johan Lönnroth: ”Brev till den parlamentariska riksdagskommittén”, Ekonomisk tidskrift nr 3 2018.

denna strävan en längre epok som han kallar ”modernitetens fasta fas” med startpunkten redan i de första 1900-talsdecenniernas uppgörelse med 1800-talets oreglerade laissez-faire-kapitalism. Då anträdde, skriver han, ”en lång marsch mot ordning” som på olika sätt tog sig uttryck i både kapitalistiska och socialistiska länder och ideologier, och överhuvudtaget haft en grundläggande betydelse för samhällsvetenskapernas utveckling under större delen av 1900-talet.¹⁸

Såväl socialister som liberaler hyste sålunda mycket höga tankar om möjligheten att med mänsklig rationalitet bemästra ekonomins och politikens turbulenser. Men det sena 1900-talets samhällsutveckling har grusat sådana förhoppningar. Vi har, skriver Baumann, inträtt i ”den flytande modernitetens” tidsålder, som också innebär en allmän misstro mot alla former av ”förnuftsstyrning” av samhället av det slag som länge byggt upp professionernas självkänsla och höga status som samhällsutvecklingens bärare.

En dimension av den fasta modernitetens epok var den stora tilltron till de professionella experternas potential när det gäller att på vetenskaplig grund säkra ordning och stabilitet i samhällsutvecklingen. Den minskade tilltron till deras möjligheter att fylla en sådan roll är en sida av den flytande moderniteten.

Profession, yrke och samhällsklass

Varför använda den gemensamma etiketten ”professioner” på alla dessa grupper? Handlar det inte bara om olika yrken och yrkesområden? Hur ska professionsbegreppet avgränsas gentemot ett bredare perspektiv som inkluderar alla anställda tjänstemän med någon form av högre utbildning, dvs huvuddelen av medelklassen?

En traditionell definition tar fasta på ett antal attribut. De professionella är kunskapsbaserade grupper som ägnar sig åt icke-manuellt arbete och etablerar ett yrkesmonopol baserad på det akademiska disciplin- och examenssystemet. De finner en samhällelig legitimation i det att de erbjuder effektiva lösningar på olika samhällsproblem, och åtnjuter för detta förtroende såväl bland makthavare som i det civila samhället.

¹⁸ Baumann: ”Collateral Damage – social ojämlikhet i en global tidsålder”, kapitlet ”Rekviem över kommunismen”. För en utförligare diskussion med utgångspunkt från denna text – se Hermansson-Nilsson- Nyström: ”Äpplet som föll från päronträdet” i ”Johan Lönnroth och de frihetliga spåret i svensk arbetarrörelse”, Korpen 2017.

Thomas Brante är kritisk mot denna ”attributteori”, som han menar utgår från ytfenomen. På ett djupare plan framhåller han att det är just kopplingen till *vetenskapen* som är det centrala och gemensamma för mångfalden av professionella yrken och yrkesområden. Det är genom den starka kopplingen till olika former av vetenskaplig kunskapsproduktion och -förmedling som olika verksamheter institutionaliseras till professioner, och det är genom denna koppling som de vinner legitimitet att ingripa i samhället.

Den vetenskapliga legitimiteten bygger i sin tur på att professionerna har ett visst mått av autonomi i förhållande till samhällets politiska och ekonomiska maktcentra. Detta leder till en viss ambivalens i deras status och identitet. De professionella hävdar en rätt att tala och verka i samhället i kraft av sin vetenskapliga kunskap och sina förpliktelser att låta den verka i samhällets tjänst. Men grunden för detta är i realiteten att de vinner stöd och uppdrag från maktcentra som har sin legitimitet från andra källor än akademien – från valmanskåren eller näringslivet.

De professionella skikten utgör idag cirka 15-20% av den förvärvsarbetsbefolkningen¹⁹, dvs en mycket betydande del av medelklassen, om man nu definierar denna som att den utgör 35-40% av befolkningen (i sig en siffra man naturligtvis kan tvista om). Kanske det för våra syften räcker med att säga att den professionella klassen utgör en kärna som med ringar på vattnet upptar flera i olika grad perifera grupper som även om de inte i sträng mening tillhör ”de professionella” i stor utsträckning delar samma professionalitetens kultur.

Bland den mångfald yrken och yrkesområden som därmed öppnar sig finns naturligtvis stora skillnader vad gäller status och inflytande och villkor i övrigt. Inom ramen för det splittrade professionella kollektivet förekommer såväl konkurrens och konflikter som samarbete. Detta såväl i vertikalt led, mellan eliter och det professionella kollektivet, som horisontellt, mellan olika professionella områden. Den ena professionen vill stärka sin ställning på bekostnad av andra samtidigt som de har gemensamma intressen av att upprätthålla meritokratiska värden och krav på autonomi.

Ett karaktäristiskt drag för professionerna är vidare att de i viss utsträckning är självrekryterande. Forskning och utveckling skapar innovationer som öppnar utvidgade eller nya vetenskapliga fält, och dessa ligger i sin tur till grund för helt eller delvis nya professioner. Dessa forskningsprocesser och interventioner i samhället tenderar samtidigt att hela tiden lyfta upp, skapa och vidmakthålla nya

¹⁹ Siffran anges i forskningsrapporten ”Professionerna i kunskapssamhället” av Thomas Brante, Eva Johansson, Gunnar Olofsson och Lennart G Svensson, som i bokens första kapitel gör en översikt över fältet och i rapporten i övrigt refererar en jämförande utvecklingsstudie baserad på enkätundersökningar 1996 och 2010.

behov som måste lösas genom att nya professionella specialiteter tillförs eller redan existerande utvidgar sitt verksamhetsområde. Ett exempel är alla de yrkesområden kring miljöskydd som vuxit fram under de senaste decennierna. Detta är en utveckling som befäster och förstärker vår bild av att leva i ett alltmer komplext samhälle, samtidigt som det naturligtvis är ett svar, en reaktion på en faktisk utveckling av ökad komplexitet.

Samtidigt göder det alltmer vildvuxna professionella grenverket reaktioner mot en professionell elit, som tar allt större plats och uppträder med allt större anspråk. På område efter område öppnas en växande klyfta mellan vardagskunskap och professionell vetenskap. Fortlöpande utvecklas en alltmer avancerad och sofistikerad språk- och begreppsvärld för att tolka och hantera verkligheten. Professionerna skapar en växande värld av särskilda *kunskapsobjekt* som enbart är åtkomliga med vetenskapens hjälp.²⁰ Det råder en självförstärkande relation mellan dessa kunskapsobjekt och en viss vetenskap och vetenskapligt baserad praxis. För var och en av dessa kunskapsobjekt etableras en särskild *sanningsregim*, för att låna ännu ett begrepp från Michel Foucault.

Exkurs: en ny (härskande) klass?

Den kvantitativa tillväxten av de professionella grupperna leder tanken till att en ny samhällsklass skulle ha formerat sig, särskilt när det kopplas samman med retoriken kring begreppet kunskapssamhälle. Men talet om att professionerna som en klass, som rentav kan bli/har blivit en härskande klass, är i själva verket av gammalt datum och återkommande.

Det började som en utopi hos Saint-Simon, då han såg det politiska förfallet i efterspelet till den franska revolutionen. Han drömde om att makten i samhället skulle bemannas med professionella och meriterade yrkesmän istället för grälände politiker och giriga affärs- och finansmän. Thorstein Veblen knöt an till samma tema under den andra industriella revolutionen vid förra sekelskiftet, då han i sin mot de borgerliga egendomsägarna kritiska bok om "The Leisure Class" satte sitt hopp till teknikernas ethos av effektivitet, produktivitet och optimering.

²⁰ Begreppet kunskapsobjekt härrör från den franske samhällsforskaren Michel Foucault, och beskriver hur en företeelse i verkligheten avskiljs och problematiseras och görs till föremål för ett särskilt vetande, blir analyserbar som föremål för mätning, verifiering och falsifiering, och behandlingsbar genom professionella ingrepp. Här formas enligt Foucault en legering mellan kunskap och makt. Att allt fler objekt genomgår denna förvandling till "kunskapsobjekt" kan kanske betecknas som något av själva motorn i utvecklingen av kunskapssamhället.

Under mellankrigstiden föll sådana utopier tillbaka. Då bredde som bekant andra ideal ut sig. Men tankegången om de professionella som (potentiellt) härskande klass sköt ny fart igen i spåren av professionernas genombrott på bred front efter kriget. Den brittiske socialisten Michael Young varnade för en sådan utveckling i sin bok ”The Rise of the Meritocracy” från 1958. JK Galbraith skrev i ”Den nya industristaten” (1967) om hur makten i de utvecklade industristaterna alltmer glidit över i vad han kallade ”teknostrukturen”, dominerad av företrädare för de tekniska och ekonomiska professionerna. Sociologen Daniel Bell slog an samma tema i sin inflytelserika bok ”The Coming of the Post-Industrial Society” från 1973. Han menade att den teknokratiska ideologin med sin bekännelse till logiska problemlösningar, instrumentell rationalitet och metodisk och disciplinerad kalkylering och mätning skulle komma att leda till en ny maktstruktur i samhället, med professionerna istället för politiker och kapitalister vid rodret. När Bell introducerade begreppet ”det postindustriella samhället” angav han just professionernas upphöjelse som det centrala i dess nya maktstruktur.

Under 1970-talet kom också varningar från missnöjda socialdemokrater av den äldre generationen i Michael Youngs anda. Anders Nilsson och jag berättade i vår LO-rapport om högerpopulismen och jämlikheten (sid 83ff) om dansken Jörgen Dich och Gunnar Myrdal, som båda menade att den demokratiska välfärdsstaten var på väg att usurperas av en svällande byråkratisk elit av experter – ”Den herskande klasse”, som titeln på Dichts bok från 1973 löd.

Kring 1980 flöt denna kritik samman med en bredare civilisationskritisk strömning som till betydande del snart gick i förening med nyliberalismen. Stridssignalerna kom till en början från en osannolik konstellation av debattörer vilka dök upp i Svenska Dagbladet som ”De fyras gäng” – Jan Myrdal, Lars Gustafsson, Sven Delblanc och Sven Fagerberg. De levererade ett generalangrepp på ”den nya klassen och dess vakhund mediavänstern”, något som fångade samtidens uppmärksamhet.²¹ Frågan ägnades också akademiskt studium, t.ex. i forskningsantologin *Klassambälle i förvandling* år 1985.²²

Sammantaget handlar detta om en brokig och kameleontisk debatt. I vårt land fick den en särskild politisk udd i det att den gemensamma måltavlan för debattörernas samhällskritik och personifikation av dess bild av den nya klassen var ”den socialdemokratiska maktapparaten”.

²¹ Lennart Berntsson och Svante Nordin redogör i boken *Efter revolutionen* (Stockholm: Natur och Kultur 2017) i avsnittet ”1980 – mediavänsterns år” för Myrdals, Gustafssons, Delblancs och Fagerbergs gemensamma attack på ”Den nya klassen”.

²² Berntsson, Skogh & Söderqvist (red), Stockholm: Liber 1985.

Profetiorna om en ny härskande klass av akademiskt utbildade experter rann emellertid snart ut i sanden under de följande decennierna, nyliberalismens triumftåg. De traditionella ekonomiska makthavarnas bestående dominans när det gäller att forma samhället befästes i samma takt som professionernas autonomi undergrävdes av nya styr- och rationaliseringssystem. Att tala om dem som härskande klass framstod som mer och mer missriktat. Men samtidigt har tankefiguren om professionerna som härskande klass fått nytt liv i högerpopulismens tal om ”PK-eliten”.

Är det ens möjligt att tala om de professionella som en klass överhuvudtaget?

Eliten av experter utgör inte någon sammanhängande, enad och självmedveten grupp. De tekniska och vetenskapliga experterna saknar uppenbarligen den intressegemenskap som krävs för att motsvara det begreppet. Det är inte sannolikt att de ens skulle kunna formera sig som en samlat elit. Då måste de förmå agera kollektivt utifrån gemensamma politiska ambitioner, och sådana är svåra att finna. Vetenskapliga och tekniska experter är verksamma i olika organisationer och institutionella miljöer, som präglas av skilda värderingar, regler, karriärvägar och intressen. Deras olika lojaliteter är mer riktade mot den egna organisationen och vetenskapliga miljön är mot en överordnad teknokratisk ideologi.²³ Varken ”i sig” eller ”för sig”, i form av någon form av hegemonisträvande ”härskarklassmedvetande”, utgör de någon klass i rimlig mening.

Profession och kunskapssyn

Alla yrken är mer eller mindre förbundna med en viss kunskapsbas, sedan må denna åtnjuta större eller mindre status i den samhälleliga omgivningen. Men för de professionella yrkesområdena handlar det som sagt om kunskap av ett särskilt, högre slag – *vetenskaplig* kunskap. I och med att deras identitet och status är så starkt förbunden med detta skapas ett behov att tydliggöra och avgränsa vilka former av kunskap som ska ges status av vetenskap i samhället, och att försvara och förfina denna distinktion. I akademien institutionaliseras på samma sätt gränser mellan olika vetenskapliga kunskapsfält. På var och en av dem dras en skiljelinje mellan några som har tillgång till detta högre vetande och andra utanförstående som inte har det, oavsett om de nu tillhör andra professioner eller står utanför den professionella klassen helt och hållet.

Hela denna fråga om vetenskapens status gentemot andra former av kunskap blev tidigt starkt laddad och har varit så under hela den moderna epoken. Sälunda har

²³ Se här Thomas Brante: ”Vetenskapens sociala grunder” (1984) sid 199.

professionernas framväxt i samhället beledsagats av återkommande vetenskapsteoretiska strider.

Länge stod slaget framförallt mot religionen, som ju åtnjöt ett slags yttersta kunskapsmonopol i det gamla samhället. Under upplysningstiden och på bredare front under 1800-talet vävdes denna konflikt samman med en allmän kulturstrid med både politiska och ekonomiska övertoner, där traditionalism och konservatism stod mot liberalism och modernistisk framstegs- och vetenskapstro, där den socialistiska samhällskritiken helhjärtat anslöt sig till det senare lägret. I denna strid stod frågan om ”vetandets gränser” i centrum. Från konservativ utgångspunkt gjordes försök att dra upp sådana gränser för att på så sätt inskränka vetenskapens anspråk. Mot detta hävdade modernisterna att inga sådana gränser fanns. Allt var potentiellt vetbart, och det som framstod som en gräns för vetandet var bara en följd av ofullkomligheter i den vetenskapliga processens utveckling.²⁴

Samtidigt utvecklades olika filosofiska idéer om hur exklusiviteten i det vetande som forskningen producerade skulle kunna *säkras*. Olika positivistiska skolor dominerade länge den filosofiska och vetenskapsteoretiska debatten. I slutet av 1900-talet ifrågasattes den positivistiska idétraditionen av konstruktivism – stark eller svag – och postmodernism. En utgång av denna strid var framväxten av en tankeriktning som ifrågasatte såväl den positivistiska som den konstruktivistiska riktningen (åtminstone i dess starkare form) – den kritiska realismen.²⁵

Detta är inte platsen att gå närmare in på detta intrikata och omfattande ämne utöver att betona dess betydelse för de skikt i samhället som kan karaktäriseras som bärare av ett kunskapssamhälle.²⁶ Här må det räcka att framhålla att frågan om vetandets natur och den vetenskapliga kunskapens status är central och starkt uppladdad i den professionella kulturen. Dess reaktioner mot krafter som på olika sätt söker underminera denna status – idag alltifrån postmodernism till den trumpianska faktaresistensen och dess klangbotten i populistisk antielitism – har alltid varit kraftiga, ibland i den grad att man värjer sig mot en kritisk

²⁴ För idéhistorisk studie av denna debatt, se Kjell Jonsson: ”Vid vetandets gräns”.

²⁵ I Ingvar Johanssons bidrag till nr 23 av Hans Larsson-samfundets skriftserie ”Insikt och handling” går denne på igenom fyra olika ”forskningsethos” som ger en klaggörande bild av hur olika vetenskapssyn avlöst varandra: upplysningsethoset, värderingsethoset, postmodernismethoset och nyupplysningsethoset, där det senare ligger nära den kritiska realismens syn på hur vi ska få kunskap om verkligheten utan att hamna vare sig i faktapositivism eller konstruktivism.

²⁶ Att det har stor relevans och betydelse i en diskussion om professioner och professionalisering framgår emellertid av att Thomas Brante ägnar två hela kapitel åt de vetenskapsteoretiska frågorna i sin bok ”Den professionella logiken”.

vetenskapsteoretisk diskussion och retirerar till naiva, faktapositivistiska positioner. Men till sin huvudinriktning har denna kamp varit en viktig motkraft mot irrationalism och populism under olika perioder av 1900-talet. Som bekant är detta en strid som sådan fått förnyad aktualitet.

En särskild aspekt av denna fråga finns anledning att uppmärksamma eftersom den berör själva omfattningen av ”den professionella klassen”. Under 1970- och 80-talen började starka krafter inom en rad yrkesgrupper i de etablerade professionernas marginal – sjuksköterskor, poliser, konstnärer, förskolelärare osv – resa krav på offentliga insatser för att göra deras arbetsområden mer forskningsanknutna och forskningsbaserade. Det skedde ett förvetenskapligande av yrkesområden som tidigare mera utvecklats utifrån erfarenhetsbaserad förtrogenhetskunskap. Detta betydde att yrkenas kunskapsbas förändrades. Nya sanningsregimer etablerades, och nya krav på utbildning och inträdeskrav ställdes, en process som samtidigt betydde att den förtrogenhetskunskap som dessa yrken rymt tenderade att undervärderas och försvagas.²⁷

Professionernas status i debatten och samhällsutvecklingen

Alltsedan 1800-talet har professionernas status ökat i förbund med modernismen - med rationalism, teknikoptimism, antitraditionalism och framtidstro. Men om man ska utnämna en period till professionernas guldålder är det, som jag varit inne på, decennierna efter 2:a världskriget. Då kan man säga att det både bland politiska och ekonomiska makthavare och folk i allmänhet rådde något av en vetenskapsvurm. De gamla professionerna som läkare och civilingenjörer hade redan tidigare åtnjutit stort anseende, men nu förstärktes detta ytterligare i spåren av medicinska och tekniska framsteg. En högre status tillkom samtidigt för nya professioner till stor del knutna till välfärdskapitalismens framväxt, baserade på beteendevetenskap, stats- och förvaltningskunskap och, sist men inte minst national- och företagsekonomi.

I kretsen kring Tage Erlander var som bekant förhoppningarna på vetenskapens bidrag till lösning av samhällsproblemen mycket stora. För fackföreningsrörelsen tillkom dess starka engagemang i rationalisering och strukturomvandling,

²⁷ Jag tackar Sverker Gustavsson för information om denna debatt, där bland annat TCO-ombudsmannen Uno Westerlund och UKÄ-byråkraten Stefan Björklund var aktiv. Av Westerlund se dennes läsvärda historik ”En glansfull framtid – Ur TCO:s historia 1944-2010”, Premiss förlag 2011. På 1980-talet gavs också ut en bok där förvetenskaplighetsprocessen var föremål för en kritisk diskussion – Donald Broady (red): ”Professionaliseringsfällan”, Carlssons förlag 1985.

tankegångar som slog igenom redan i slutet av 30-talet och fick avancerad teoretisk grund i den så kallade Rehn-Meidnerska modellen.

Vetenskapsvurmen hängde samman med en stark tilltro till att samhällsutvecklingen i stort som smått skulle kunna *planeras*. Detta planeringstänkande omfattade allt från familjeliv till industriutveckling och stadsbyggnad och gick i förening med en ekonomisk politik som förespeglade att en vetenskapligt utformad makroekonomisk politik skulle kunna göra slut på ekonomiska kriser och arbetslöshet. I socialdemokratisk idédebatt var planekonomi ett honnörsord, men även i näringslivet fanns en utbredd tilltro både till organiserad kapitalism i den samhällseliga skalan och till ”scientific management” på arbetsplatsen. Till denna planeringsvurm hörde en politisk överbyggnad enligt vilken konsensus och harmoni skulle växa i och med att det skulle finnas vetenskapligt-tekniska lösningar på samhällsproblem och målkonflikter och ett gemensamt intresse av att hitta dessa lösningar.²⁸

I hägnet av denna atmosfär frodades professionerna som de politiska och ekonomiska makthavarnas rådgivare, vars ord kunde väga tyngre för beslutsfattarna än både väljaropinioner och politiska ideologier. De professionella experterna axlade också på flera områden en roll som medlare och gränssättare i de politiska och ekonomiska konflikter som oundvikligen utvecklades under folkhemmets fridfulla yta. En teknokratisk överideologi fick fotfäste som menade att samhällsfrågorna i grund och botten borde upptäckas, avgränsas, definieras och lösas *vid sidan* av det politiska systemet. Samtidigt finslipades ett professionellt ethos, som betonade den vetenskapliga expertisens oavhängighet, opartiskhet och värdenneutralitet såsom makthavarnas rådgivare.

Detta var förbundet med att en ny tolkning av begreppet samhällligt allmänintresse banade sig väg. Under mellankrigstiden hade socialdemokratin avlägsnat sig från positionen som klassparti. Det bredare samhällsintresse man i detta sammanhang formulerade utgick emellertid, åtminstone på det ideologiska planet, från ett *konfliktperspektiv*: det gällde att formulera och värna ett samhällsintresse som förmådde överflygla överklassens särintressen – ”folkets väl går före storfinansens”. Det allmänintresse som formulerades under professionaliseringens guldålder var däremot baserat på *kunskap och rationalitet*: problem och konflikter kan och borde lösas på basis av vetenskaplig expertis. Det var bara denna expertis som hade förutsättningar att bortse från särintressen och se vad som gynnade det gemensamma.

²⁸ En under dessa decennier framträdande företrädare för en sådan uppfattning var Herbert Tingsten – se dennes bok ”Från idéer till idyll”.

Professionernas guldålder verkade inledningsvis spådas på och få nya impulser från den kraftiga expansionen av högre utbildning som sköt fart i slutet av 1960-talet – en grodd som sedan blommade ut allteftersom de nya generationerna av högutbildade började sin ”marsch genom institutionerna”. Denna deras kvantitativa tillväxt betydde naturligtvis naturligt nog ett förstärkt professionellt inflytande i samhället, inte minst i offentlig verksamhet och kulturellt i massmedia. Dess roll i forandet av vad högerpopulisterna idag kallar en pk-kultur kan inte underskattas. Men detta inflytande hade också en annan sida där de professionellas status blev kontroversiell och på flera områden rentav undergrävdes.

”Guldålderns” syn på experternas och expertkunskapens roll hamnade således under en stormflod av kritik vid ingången till 1970-talet. Konflikter av såväl kulturell som ekonomisk karaktär bröt fram som ifrågasatte de gångna decenniernas samhällsomvandling och de värden kring planmässig ordning och rationalitet den hyllat. En viktig del av denna samhällskritik, särskilt bland mängden av universitetsstudenter, var antiauktoritära strömningar som kritiserade scientism och expertstyre.

Begreppet socialingenjörer förvandlades från en honnörsbeteckning till ett skällsord. Något av en katalysator för kritiken var rekordårens urbaniseringsvåg, med miljonprogrammets växande förortsområden, samtidigt som utarmningen av glesbygden väckte en decentralistisk motreaktion. Tilltron till planeringens allmakt krackelerade då mängden dåliga prognoser tilltog i samband med att ekonomin gick in i en mer krisartad cykel. Stagflationen underminerade de keynesianska idéerna om att det skulle vara möjligt att hantera konjunkturer och kriser med nationalstatens penning- och finanspolitiska rattar. Mer långsiktigt underminerades keynesianismen av de följande decenniernas globala expansion av de finansiella marknaderna och produktionssystemen.

På ett mer svårfångat plan verkade också periodens intensifierade individualism för att underminera professionernas status. Deras auktoritet lever i symbios med de institutioner de är en del av, och deras position som opersonliga och ansiktslösa företrädare för dessa institutioner. I en alltmer individcentrerad kultur förlorar institutionerna delvis denna sin avpersonifierade auktoritet. Så snart människors tillit exempelvis till läkarvetenskapen eller den juridiska expertisen blir en tillit till den enskilda läkare eller den enskilda domaren blir den sårbar. Professionernas vilja och förmåga att upprätthålla en opersonlig identitet och auktoritet som skydd för institutionernas status har minskat i takt med att individualistiska ideal brett ut sig, både bland deras enskilda företrädare och i allmänheten.

Vad som händer med de institutioner som försöker knyta sin status till ett karismatiskt ledarskapsideal eller en framträdande enskild expertprofil har vi ju

sett exempelvis när Karolinska Institutets anlitade av den italienske läkaren Machiarini eller när Svenska Akademiens avpersonifierade institutionella fasad bröt samman då enskilda ledamöter ”profilerade” sig inför offentligheten. Ett paradigmiskt exempel är den traditionella synen på prästerskapet. När pastor Jansson tog på sin mässkrud var han inte längre en enskild individ utan en avpersonifierad representant för den apostoliska successionen. Så snart som han framträdde som en individ, en ”vanlig människa”, rubbades tilltron såväl till den institution som till den profession han uppbar. Institutionen som något meningsbärande för människorna i samhället tappade sin skyddande klädnad och ställdes naken. Personifieringen av såväl politikens som näringslivets värld, med dess dramaturgier kring hjältar och skurkar med därtill hörande mediadrev och snabba avgångskrav verkar i samma riktning.

De individualistiska idealen verkar här både inifrån och utifrån. Också professionernas enskilda företrädare driver på då alltför av dem börjar uppfatta de institutioner de är en del av som hinder för personlig utveckling, självförverkligande och forandet av en personlig profil inför offentligheten.²⁹

*

När tilliten till de vetenskapliga expertlösningarna och planeringsidealerna började försvagas på 1970-talet lyftes deras baksidor fram i förgrunden. Alltför ofta hade åtgärder och satsningar under de gångna decennierna saknat demokratisk förankring. De hade formulerats utifrån ett centralistiskt planeringsperspektiv som på tusen sätt skavde mot människornas lokala livsvärldar.³⁰

En gråzon mellan vetenskap och politik uppstod där fakta inte längre var oomstridda och den kunskap som vetenskapssamhället hade att erbjuda inte räckte till. Det verkade som om samhället stod inför problem som varken politiken eller vetenskapen kunde hantera. Framförallt ifrågasattes professionernas förmåga att upprätthålla den opartiskhet och neutralitet som de gjorde anspråk på.

Denna kritik fick näring av den så kallade implementeringskris som väckte växande uppmärksamhet i 1970-talets samhällsvetenskap och samhällsdebatt. Implementeringsdebatten tog fart i USA i samband med genomförandet av Lyndon Johnsons stora sociala reformprogram ”The Great Society”, som startade

²⁹ En klassisk analys av vådan av att söka personlig mening i det som borde vara något opersonligt och avpersonifierat är Rickard Sennetts bok ”The Fall of Public Man” från 1977. Ett välvalt utdrag ur boken gavs 2007 ut på norska med den fyndiga titeln ”Intimitetstyranniet”.

³⁰ Just detta sätt att ställa en ”livsvärld” mot en ”systemvärld”, uttryck myntade av den tyske samhällsfilosofen Habermas, var en vanlig tankefigur i tidens debatt.

med optimistiska fanfarer om att utrota fattigdom och socialt elände i det amerikanska samhället – ”The War on Poverty” (i samma veva lades Alva Myrdals Jämlikhetsrapport fram på SAP:s kongress 1967). Allteftersom tiden gick kom allt fler rapporter att det inte gått som det var tänkt och sagt i reformprogrammen. I sin tillämpning hade resultaten av satsningarna blivit annorlunda än avsett, eller helt uteblivit. Verkligheten är ju den att varje politisk reform genomgår en hel kedja av delegerade beslut via en hierarki av tjänstemän och professioner som i realiteten har stor informell makt, ofta baserad på ett informationsöverskott i förhållande till de politiska maktbärarna, och med egna professionella nätverk utanför politisk kontroll – en slags politikens svarta låda.³¹

På ett komplicerat och motsägelsefullt sätt flöt under dessa år vänster- och högerkritik mot de första efterkrigsdecenniernas planerings- och expertsamhälle samman. Det skedde en allmän uppgörelse med alla föreställningar att samhället (kapitalismen från ena hållet, välfärdssamhället från det andra) överhuvudtaget skulle kunna vara *styrbart*. Vänsterkritiken tog fasta på att detta krävde ett socialistiskt systemskifte, högerkritiken att det påkallade en reträtt till marknadsstyrning.

Det blev som bekant högerkritiken som kom att sätta tonen för fortsättningen, och detta skulle särskilt efter 1990-talskrisen i en ny utvecklingsfas förändra den professionella klassens roll och status.³²

De nyliberala reformerna i form av avregleringar och marknadsisering av välfärdskapitalismens olika verksamheter och funktioner är välkända och tarvar ingen utförligare beskrivning här, inte heller förändringarna av företagsorganisation och rationaliseringsstrategier inom ett alltmer globaliserat näringslivet. Min fråga är hur denna fas i kapitalismens utveckling påverkade professionerna.

Jag har redan varit inne på hur den resulterade i framväxten av en rad nya professioner knutna till IT-teknik, till finansialisering, marknadsföring,

³¹ Implementeringsdebatten skildrades och analyserades i Bo Rothsteins bok ”Vad bör staten göra”, SNS Förlag 1994, en bok som kan sägas vara startskottet för hans uppfattning att det avgörande för demokratins funktionssätt är kvaliteten hos de offentliga institutioner där de politiska besluten ska *genomföras*, och att medborgarnas tillit till det offentliga och demokratins legitimitet avgörs där, i mötet mellan medborgare och offentliga myndighetspersoner. Jag återkommer till dessa frågor nedan.

³² Jag skriver här utifrån ett idépolitiskt perspektiv – självklart var det grundläggande förändringar i ekonomins funktionssätt – 70-talet produktivetskris och sedan globalisering och IT-revolution – som ytterst låg till grund för vad som skedde. Vänsterdebatten släpar här på en idealistisk föreställning om en slags nyliberalistisk demon som bäraren av det sena 1900-talets samhällsomvandlingen. En närmare diskussion om detta är emellertid inte mitt ämne här.

miljöstyrning, media- och upplevelseindustri och design, liksom professionalisering av en del äldre yrken. På politikens område fick en ny typ av så kallade policyprofessionella ökat inflytande, sysselsatta med att sälja in politiken utifrån avancerade och detaljerade opinionsanalyser.³³ I grund och botten är detta egentligen en avspeglning inom politikens värld av samma marknadsisering som präglat offentlig verksamhet i övrigt, med medborgarna som kunder i en ”servicedemokrati”. De motsvaras också av en liknande alltmer omfattande kår av professionella informatörer överallt såväl i offentliga myndigheter och förvaltning (också i företagen finns f ö idag dessa informatörer överallt, för att hantera media och värna varumärkena).

Den andra stora förändringen handlar om de traditionella professionella skiktens ställning. I spåren av den nya ekonomisk-politiska regimen har ett flertal av dem förlorat såväl autonomi som status. Det gäller några som ovan betecknats som gamla professioner (ex läkare och lärare), men framförallt de nya professioner som är knutna till välfärdssystemens utbyggnad.

Den stora kvantitativa tillväxten av offentlig verksamhet, särskilt under 1970-talet, innebar naturligt nog effektivitetsförluster och styrningsproblem som blev akuta under 1990-talets statsfinansiella kris. En tillväxtfas avlöstes naturligt nog av en rationaliseringsfas. Nedskärnings- och rationaliseringskraven öppnade för nya styrssystem, som under inflytande av den nyliberala överideologin småningom landade i det som går under namnet New Public Management (NPM) - ett system för att målstyra och resultatmäta alla verksamheter utifrån generellt tillämpbara indikatorer, med krav på maximal transparens och omfattande dokumentation, med resurstillförsel utifrån uppvisat resultat.

Detta systemskifte på kunskaps- och tjänstemannaproduktionens område har lett till att stora delar av de professionella skikten alltmer fått en position som underordnade funktionärer till ”utomvetenskapliga” byråkrater (som samtidigt format en ny ledarskaps- och controllerprofession). Deras autonomi har undergrävt, liksom delar av deras status som bärare och producenter av en högre form av kunskap och samhällsnytta. De har förvandlats från rådgivande experter till anställda tjänstemän eller anlitade konsulter på en ”kunskapsmarknad”.

Det har inte skett utan motstånd – professionernas status är en seg, spårbunden struktur med stark institutionell förankring – och utgången av den strid som pågår kan sägas vara osäker. Thomas Brante påpekar att motståndet är starkare i offentliga verksamheter än i privat sektor, det är också starkare bland äldre än bland yngre. Men han är inte fjärran för att vi i perspektivet av ett

³³ Se Garstein-Rothstein-Svallfors: ”Makt utan mandat – de policyprofessionella i svensk politik”.

generationsskifte och en fortsatt marknadsisering kommer att se en ny professionstyp växa fram. Gunnar Olofsson i den ovan anförda Katalys-rapporten menar å sin sida att professionerna – särskilt då på välfärdsområdet – kan utvecklas till en viktig del av motståndet mot den nyliberala samhällsomvandlingen. (Han menar också i rapporten att om vänstern i bred mening vill attrahera de professionella gruppernas respekt är stödet för kärnan i de professionernas identitet som oberoende företrädare för sin vetenskapliga gärning viktigare än pläderingar för högre löner och bättre karriärmöjligheter.)

Exkurs: Byråkratin, professionerna och förnuftets begränsningar

En klassisk 1800-talstext om den byråkratiska ordningen är Strindbergs skildring av "Kollegiet för utbetalandet av ämbetsmännens löner" i romanen "Röda Rummet". Här målar han upp en organisation som drunknat i regler, förordningar och petitesseer tills egentligen ingenting blir uträttat - en i grund och botten *oförnuftig* ordning. Den lika komiska som avskräckande bild som Strindberg ger har återklingat i en hel genre av byråkratiska betraktelser sedan dess, och i motsvarande mån av en flod av teorier och modeller för att återskapa ett *byråkratiskt förnuft*.

Efter mer än hundra år, och särskilt de senaste decenniernas administrativa reformverksamhet, stämmer emellertid Strindbergs bild av de regelstyrda och förstelnade byråkratin ganska dåligt med verkligheten på kontoren och förvaltningarna. Vad man istället möter är en turbulent värld av ständiga omorganisationer som återkommande bryter upp rådande strukturer.

Detta pekar på att det Baumann ovan kallade den fasta moderniteten inte bara formats i reaktion mot *laissez-faire*-kapitalismens anarki. Den har också präglats av olika av reaktioner mot en resursslukande och oförnuftig byråkratisk ordning - av att åstadkomma *byråkratisk rationalitet*.

I en text betitlad "Förnuftets pris" från 1989³⁴ för Ingvar Johansson ett resonemang som anknyter till denna problematik. Han konstaterar att både socialister och liberaler är *förnuftsoptimister*. På samma sätt som det moderna samhället först sent fått upp ögonen för att naturresurserna inte är uteslutande eller möjliga att helt och hållet bringa under mänsklig makt, så har vi blundat för att det också finns gränser för det byråkratiska förnuftets förmåga att optimera de

³⁴ Publicerad i "Samhällsvetenskap, ekonomi och historia" – festskrift till Lars Herlitz, Daidalos 1989)

administrativa resursflödena i samhället. Detta gäller vare sig det handlar om att detta förnuft gestaltats i form av liberalismens tilltro till den rationellt kalkylerande individen, homo economicus, eller den marknadskritiska socialistiska planhushållarens tilltro till det kollektiva förnuftet.

Gemensamt för båda är strävan att på ett förnuftigt sätt hushålla med knappa resurser – att *optimera* den samhällsekonomiska effektiviteten. Men man riskerar att hamna i en återvändsgränd. För att övervinna otillräckligt optimerade system drivs man att återkommande ”optimera sitt optimerande”.

Strävan att effektivisera resursutnyttjandet utförs med hjälp av två typer av arbete – informationsinsamlingsarbete och kalkyleringsarbete. För att utföra detta arbete byggs särskilda administrativt-byråkratiska apparater upp, såväl i offentliga verksamheter som i det privata näringslivet. Men så snart dessa apparater under trycket av ett alltmer komplext samhälle uppnått viss storlek, uppkommer den grundläggande frågan om att minimera det resursflöde som de visat sig generera: man måste ”optimera optimerandet”. För detta krävs ytterligare informations- och kalkyleringsarbete i en andra omgång, vilket naturligtvis i sin tur kräver en tredje kalkyl osv. Det optimerande förnuftet hamnar i ett ekorrhjul – en ”oändlig regress” för att använda den filosofiska termen.

Och för varje varv i ekorrhjulet skapas nya professioner och specialiteter som förnuftets bärare.

Ett exempel på detta är förstås NPM – de system för optimering av offentlig verksamhet som utvecklats sedan slutet av 1900-talet. Det har genererat en ny överrock av ”optimerare” som idag uppenbarligen är på väg att skapa en ny kris för det byråkratiska förnuftet. Kraven växer på att NPM-byråkratin måste kontrolleras av en andra ordning ”controllers”. Ett annat exempel är den optimering av produktionsorganisationen som MTM-generationens rationaliseringsingenjörer genomförde: också den hamnade i kris, och efter en längre tid av utvärderingar ersattes den av en flod av nya optimeringskoncept, vanligen under etiketten lean production.

Men i praktiken måste denna oändliga regress någonstans brytas genom att man handlar utan att säkert veta om den information man har och de kalkyler man gjort är hållbara eller ej. Någonstans måste träda in en slags *förnuftets självbegränsning*. I verkligheten måste alltid det kalkylerande förnuftet till slut samspela med någon form av *tillit*.

Detta är uppenbart om man betraktar denna värld på visst avstånd. Men för den som lever och verkar mitt inne i det dagliga värvet att göra ens verksamhet mer perfekt och rationell är det inte lätt att se var man ska dra gränserna för det optimerande förnuftet. Det finns alltid mer information att samla in, och fler

kalkyler att göra, och det känns alltmer obekvämt att släppa taget och ersätta dem med någon form av tillit.

En betydande del av de samhällsbehov som driver på professionernas tillväxt botten utan tvivel i sådana optimeringssträvanden. Man kan iaktta en acceleration under senare år. Det handlar om ett växande dokumentations och prestationsmätande. Det sker en allt snabbare växling mellan ständigt nya rationaliseringskoncept som i sin tur leder till allt tätare omorganisationer av arbetslivet. Mest är detta synligt i offentlig verksamhet, men mer dolt florerar det också i de stora företagen. Överallt pågår samma jakt på bättre beslutsunderlag, bättre kostnadskalkyler och smartare organisationslösningar. Överallt sker samma nyskapelser av de administrativt-byråkratiska apparaterna. Överallt möter man samma tillit till det byråkratiska förnuftet, och överallt samma brist på tillit gentemot de arbetande människorna.

Det är i detta sammanhang som viktiga sidor av professionernas *ekonomiska* roll i samhället kan studeras – i det sätt varpå vi utan att hamna i byråkratiseringens oändliga regress borde finna vägar att organisera, mobilisera, tillvarata och utveckla de professionella resurser som kunskapssamhället har potential att erbjuda.

Ingvar Johansson skriver avslutningsvis i sin text: ”Förnuftets begränsningar är av annat slag än naturens, men den får likartade konsekvenser på det ekonomiska planet. Likheten uttrycks av följande sentens: Försöker man minska kostnaderna utöver en viss gräns ökar man istället kostnaderna. För den som är blind för begränsningarna kan goda avsikter få förödande konsekvenser. Det förnuft som inte ser sin begränsning blir ett oförnuft. Det förnuftiga förnuftet inser sin begränsning, vare sig det är liberalt eller socialistiskt”.

(Till detta ska fogas reflexionen att den politiska vänstern, med sin bakgrund i 1900-talets marxism, har intresserat sig mycket lite för byråkratin som företeelse, dess rötter och utvecklingsmekanismer. På samma sätt som det inte finns någon socialistisk idétradition vad gäller professionernas roll i samhället finns mig veterligen ingen egentlig, explicit ”byråkratiteori”. Uppgårelsen med NPM aktualiserar denna brist).

Autonomi och beroende

Vad debatten om NPM blottat är att det finns en uppenbar motsättning mellan de professionella skiktens roll som sanningssägare i förhållande till samhällets makthierarkier, och deras position som mer eller mindre beroende konsulter/anställda tjänstemän inom ramen för dessa hierarkier.

De olika professionella skiktens grad av autonomi – i förhållande till makthavare, sinsemellan, och till befolkningen i övrigt - har delvis historisk grund. Starkast är den hos de gamla, delvis ”självvuxna” professionerna såsom medicinsk, juridisk och teknisk expertis, vilka besitter en stark självmedvetenhet och yrkesstolthet. Svagare är den hos de nya professioner som vuxit fram med välfärdskapitalismen. Olika professioner kan vara mer eller mindre knutna till starka maktintressen på uppmarsch eller nedgång, vilket också påverkar graden av autonomi. Ekonomisk expertis av olika slag har exempelvis vunnit förhöjd status.

Omedelbara beroendeförhållanden finns till staten när det gäller inrättande av lärosäten och yrkesmonopol, dvs regler/trösklar för tillträde (så kallad closure). Betydelsefull är också styrkan i de yrkesorganisationer som olika professioner inrättat, som småningom mer och mer fått karaktären av fackföreningar. Beroendet av marknaden har tilltagit allteftersom ställningen som anställda tjänstemän ersatts av privatpraktiserande konsulter och tjänsteproducenter, vilket också inneburit att den professionella etikens bud om opartiskhet och neutralitet försvagats.

Styrkan i professionernas olika sanningsregimer har också betydelse. Här har välfärdssamhällets olika experter med samhälls- och beteendevetenskaplig förankring en svagare position beroende på att det i högre grad råder motsättningar kring deras vetande och forskningsmetoder än hos grupper som läkare, civilingenjörer eller jurister. De konfronteras med motstridiga värderingar och politiska målsättningar. De riskerar att i högre grad komma i konflikt med erfarenhetsburna vardagskunskaper och vardagsvanor, exempelvis kring frågor om vad som befordrar hälsa och välbefinnande, hur man ska bekämpa brottslighet och uppfostra sina barn osv. Till skillnad från naturvetenskaplig och teknisk forskning kan de inte lösgöra sina kunskapsobjekt från den sociala kontexten och genomföra experiment i en sluten laborationsmiljö. De studerar en öppen verklighet vilket oundvikligen bäddar för osäkerhet och konflikter mellan olika vetenskapliga skolbildningar. De verkar på så sätt på ett mer oskyddat kompetensfält, där vad som är vetenskap och beprövad erfarenhet är dömt att vara osäker mark.

Man kan förstås diskutera om detta enbart är en svaghet – det skulle också kunna vara en styrka i den meningen att det skulle kunna modifiera professionernas exklusivistiska kunskapssyn.

Utvägen för dessa samhälls- och beteendevetenskapliga professioner kan varken vara att förkasta de vetenskapliga anspråken på forskningsresultaten eller att eftersträva att evidensbasera dem i en utsträckning som snävar in forskningen och utesluter kvalitativa data. Att fördjupa teorierna och inta en reflektiv och distanserad attityd till den egna professionen och dess relation till andra forskningsfält förefaller vara viktigare än någonsin. Detta gäller också hos de

gamla medicinska, juridiska och tekniska professionerna, som delvis står inför en liknande utmaning. De ställs idag inför etiska problem av samma kontextberoende natur med koppling till rådande samhällsutveckling. Här finns en gammal diskussion kring kärnkraft och kärnvapen som idag också handlar om genteknik, klimatpolitik och AI-utveckling.

Gamla föreställningar inom de professionella skikten om en oberoende ställning inom en avgränsad och från de samhälleliga konflikterna skyddad expertzon kolliderar alltså alltmer med verkligheten. Frågan hur de ska handskas med denna position, i en svårhanterlig balans mellan anpassning och motstånd, är utan tvivel central för professionernas framtida roll, identitet och självuppfattning, och därmed för det så kallade kunskapssamhällets utveckling.

När det gäller autonomi och beroende i professionernas värld ligger det nära till hands att knyta an till den franske sociologen Pierre Bourdieus fältbegrepp. Där sammanfattas en rad förhållanden som avskiljer och knyter samman olika professionella grupperingar i samhället till olika *fält*. Utan att gå närmare in på ett stort ämne³⁵ kan man säga att de olika fälten konstitueras och avgränsas av en rad förhållanden som har med intressen, makt- och kunskapsbas, habitus och självuppfattning, kulturella praktiker och ”tankestil” att göra. Både mellan och inom olika fält finns såväl konkurrensförhållanden som samverkan där deltagarna försöker förändra fältets position i förhållande till andra, eller sin egen position inom fältet. Det är en rörlig verklighet med en rik flora av metoder och argument för att vinna erkännande, och olika grader av institutionell styrka och sammanhållning på olika fält.

Bourdieus sociologiska tankevärld förefaller vara en central teoribildning för den som vill förstå professionernas utveckling i kunskapssamhället, och fältbegreppet framstår som ett centralt viktigt redskap. Det används ofta just för att beskriva förhållandet mellan olika professioner, exempelvis då humanister strider mot naturvetare eller sociologer mot ekonomer, men också inom professioner, exempelvis konflikterna mellan nyklassiska och heterodoxa nationalekonomer. Det har också en koppling till andra delar av Bourdieus teoribygge, såsom förhållandet mellan ekonomiskt, politiskt och kulturellt kapital.³⁶

³⁵ En bra introduktion till Bourdieu, vars texter ofta är ganska snåriga, är Donald Broady: ”Sociologi och epistemologi” HLS förlag 1991.

³⁶ Men *mutatis mutandis* beskriver det en verklighet inom stora delar av samhällslivet. Jag minns exempelvis en livlig, för att inte säga nästan aggressiv diskussion bland några arbetare på Göteborgsvarvens tid, som handlade om vilken yrkesgrupp som var viktigast på varvet, plåtslagarna eller svetsarna. Olika fält finns i alla samhällsklasser.

I en diskussion om autonomi och opartiskhet inom olika professioner finns också en mer individualpsykologisk dimension som handlar om hur den enskilde präglas av sin strävan efter inträde, tillhörighet och anpassning till det professionella fältet hen aspirerar på. Också här kan Bourdieu vara en viktig källa. Professionen och dess institutionella inramning skapar de subjekt, individer, det har behov av, och en viktig dimension av dess styrka och sammanhållning över tid är hur väl den förmår reproducera denna sin förmåga att prägla individernas identitet – deras *illusio*, för att låna Bourdieus begrepp i en fascinerande text i detta ämne.³⁷

Thomas Brante skriver i sammanhanget om hur professionerna på detta område formar en tredje logik i det moderna samhället vid sidan av marknadens (baserad på kalkyler och ekonomiska resultatmätt) och byråkratins (baserad på formell reglering).

Den professionella autonomi är ett ideal. Verkligheten är som vi sett mer komplicerad, och än mer framkommer detta allteftersom man fördjupar sig mer i professionernas förhållande till samhällets politiska och ekonomiska ordning.

De professionella och politiken

Vilken är ”vetandets” politiska roll?³⁸

I en bok från mitten av 1960-talet, ”The Scientific State” försökte den amerikanske statsvetaren Don K. Price besvara den frågan i en ganska slående modell. Han tecknade en bild av ett nytt ståndssamhälle med fyra stånd sammanflätade av ömsesidiga rättigheter och skyldigheter i statsordningen. Längst ut på den ena extreman finns grundforskarna, fast förankrade i akademiens oberoende sanningssökande. På den andra extreman återfinns de folkvalda politikerna, baserade i de parlamentariska institutionerna. Mellan dessa de ”rena” vetenskapsmännen och de ”rena” politikerna befann sig två förmedlande grupper. Närmast forskarpolen står de professionella experterna, närmast politikerpolen återfinns administratörerna. Forskarna hämtar sin auktoritet från ”sanningen”, medan politikerna utifrån sin demokratiska förankring ges rätten att sätta sig över

³⁷ Bourdieu: ”Kritik av det skolastiska förnuftet” i tidskriften *Fronesis* nr 21.

³⁸ I den stora maktutredning som genomfördes i skiftet 1980-90-tal intog professionernas roll ingen framträdande plats och den framväxande professionsforskningens frågor och rön fick inget större genomslag. I den huvudsakligen statsvetenskapligt inriktade utredningen belystes emellertid ämnet i en av rapporterna, Svante Beckman (red): ”Teknokrati, arbete, makt” (Carlssons Förlag 1990), med visst fokus på teknikens makt. En reflexion man gör vid läsningen av dessa 30 år gamla texter är behovet av en ny maktutredning. Där skulle vårt ämne om professionernas utveckling och roll utan tvivel vara ett viktigare ämne än för 30 år sedan.

denna sanning. Däremellan hade administratörerna och professionerna att utföra sina arbetsuppgifter, de förra under snävare politisk styrning än de senare.

Inom detta glidande kontinuum av beslutsunderlag och beslutsfattande måste principen om folksuveränitet vara bestämmande, men den måste modereras genom att ett sakligt ansvarstagande finns inbyggt i systemet som helhet, skriver statsvetaren Sverker Gustavsson i ett referat av modellen. En ambition att minimera utrymmet för godtyckliga beslut på bristande sakligt underlag måste tjäna som minsta gemensamma nämnare för *all* offentlig verksamhet på basis av dialog mellan grundforskare, administration, profession och politiker.³⁹

Detta är förstås lättare sagt än gjort.

Den representativa demokratins ideal är ju att politiken anger viljeinriktningen om *vad* som ska göras, medan det är förvaltningens professionella företrädare att bestämma *hur* detta kan förverkligas. Som Anders Nilsson och jag skrev i LO-rapporten ”Högerpopulism och jämlikhet” (avsnittet ”Den administrativt-byråkratiska statens legitimitetskris”) ”kommer detta ’hur’ inte sällan att överflygla ’vad’, genom att den politiska viljan anpassas till teknokratiska och juridiska villkor, till ’realiteterna’”. Det sker vad man skulle kunna kalla en ”teknokratisk inbäddning” av politiken. Vi gick rentav så långt som att göra gällande att ”en av politikens faktiska funktioner i dagens samhälle är att vara en buffert för missnöje mellan folket och en styrande administrativt-byråkratisk apparat. Förargelse över ’politikerna’ blir en säkerhetsventil för frustration över förhållanden och förlopp som ligger bortom medborgarnas – och ofta nog även politikernas – inflytande”. (sid 91).

Tillsammans bildar valda ombud och anställda experter den elit, som i högerpopulistiskt språkbruk ofta omnämns som ”systemet”.

Vårt fokus låg på kommunerna, och detta inte enbart beroende på att det var där vi – dvs framförallt Anders – hade mest erfarenhet av fenomenet.

Välfärdssystemen i Sverige handlar i hög grad om verksamheter i kommunal regi, där 60% av alla skattemedel och ungefär en fjärdedel av samhällets resurser, mätt i BNP, förvaltas. Och det är relationerna med kommunala myndighetsföreträdare som är den särklassigt främsta arenan för medborgarnas direkta kontakter och direkta erfarenheter av ”systemet” står att finna. Det är således i stor utsträckning där som deras tillit till samhällsordningen formas.⁴⁰

³⁹ Sverker Gustavsson: ”Självklarheter i efterhand” i Stig Strömholm: ”De läradas bibliotek”, Atlantis 1993.

⁴⁰ Detta synsätt har framhållits av Bo Rothstein, i polemik mot den amerikanske sociologen Robert Putnams tes att den centrala källan till tillit i samhället är ett omfattande nät av frivilligorganisationer. I ett utvecklat samhälle med mångförgrenade beroendeförhållanden blir

Som drivkrafter för den teknokratiska och byråkratiska expansionen och makttillväxten på de folkvaldas bekostnad pekade vi på verksamheternas ökade komplexitet och nya styrsystem för att handskas med detta, liksom på att allt fler offentliga tjänster lagts ut på externa utförare, vilket kräver en ökad administration i samband med upphandling och uppföljning. Men där har också verkat den självförstärkande drivkraft som alltid funnits bakom byråkratins tillväxt, där fler tjänstemän genererar ännu fler tjänstemän. Att system som utvecklats för att i avsaknad av tillit till personalens omdöme och kunskapsutveckling bygga upp flera led av kontroll och övervakningsfunktioner leder till improduktiv byråkrati är ju ingalunda något nytt (se exkursen ”Byråkratin, professionerna och förnuftets begränsningar” ovan).

Vi ställs här inför något av en paradox, med tanke på vad vi i föregående avsnitt skrivit om hur professionernas ställning förändrats under senaste decennierna. Å ena sidan får vi en bild av hur en byråkrati av professionella får en alltmer styrande roll över den demokratiskt förankrade politiken - vi rör oss mot expertstyre och teknokratisk inbäddning. Å andra sidan får vi bilden av hur de professionella skiktens status och inflytande i samhället försvagas genom nya rationaliserings- och managementsystem och sjunkande medborgerlig tillit i antielitistisk anda.

Båda dess bilder framstår intuitivt som sanna.

I viss mån handlar denna paradox om en klyfta i de professionella leden mellan en alltmer omfattande managementsbyråkrati å ena sidan, och de tillbakapressade professionella yrkesutövarna i utförarledet å den andra - en slags polariseringsprocess i professionernas egen värld. Men delvis handlar det också om samhällets tilltagande komplexitet. Frågan ställs i allt fler sammanhang om demokratisk styrning överhuvudtaget är möjlig i moderna, komplexa samhällen, där varje ingrepp i rådande ordning måste anpassas till en hel värld av externa beroendeförhållanden och institutionella restriktioner. Under sådana förhållanden sker en omfattande juridifiering av politiken, än mer då den måste anpassas till globaliseringens krav, mest omedelbart till EU:s regelverk.⁴¹

tillitsförhållandena mer och mer avhängigt en *systemtillit*. Den är sin tur beroende av det offentliga förvaltningsledets förmåga att tillförsäkra medborgarna en opartisk och saklig likabehandling. Se Rothsteins bok ”Sociala fällor och tillitens problem”, vars rön han sedermera utvecklat och fördjupat i sin senare forskning.

⁴¹ Det finns en relevant statsvetenskaplig diskussion här som jag av utrymmesskäl inte går närmare in på, som handlar om huruvida de offentligt anställda arbetar på delegation av de folkvalda församlingarna eller om vi egentligen har en blandad författning där makten i realiteten är delad mellan de förtroendevalda och en teknokrati som arbetar med saklig, institutionell eller på vissa områden internationell auktoritet. I det förra fallet är experterna ansvariga inför valmanskår, parlament och regering, i det senare är deras ansvar baserat på

Samtidigt som behovet av professionella experter i samhällets politiska ledning växer blir det allt viktigare – och svårare – för de demokratiska strukturerna att kontrollera, styra upp och samordna deras verksamhet. Sådana svårigheter växer såväl i privat som i offentlig verksamhet. Att det sker i en tid av relativt sett krympande offentliga resurser gör konflikten särskilt skarp i de demokratiskt baserade verksamheterna. Men det är också viktigt att analysera hur denna process, som mest studerats i de offentliga verksamheterna, tar sig uttryck i den privata sektorn, såväl i de stora företagen som i de mindre, i relationerna dem emellan och i deras relationer till omvärlden. Också där möter vi sannolikt samma motsägelsefulla bild av samtidigt ökad tyngd för det professionella vetandet å ena sidan och ökat kontrollbehov från företagsledningar och styrelser å den andra (se nedan avsnitt 8) .

Samhällsvetenskapliga studier av relationerna mellan politiken och professionerna har mot denna bakgrund haft två till synes motstridiga utgångspunkter. Å ena sidan ett kritiskt teknokratiperspektiv som framhåller hur ett expertstyre tar loven av folkstyret. Å andra sidan ett *antikorrupsionsperspektiv* där styrkan hos en opartisk och sakkunnig expertis, rekryterad på strängt meritokratisk grund, framhålls som den viktigaste faktorn i en välfungerande demokrati med välfungerande välfördssystem. Det senare temat har framförallt utvecklats inom forskningsprojektet ”Quality of Government” (QoG) på statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs Universitet.⁴²

Den gängse demokratidebatten riktar fokus på ”inputsidan”, dvs i vilken grad *beslutsprocedurerna* uppfyller demokratiskt representativa krav. Utgångspunkten för QoG är att försvaret och utvecklingen av demokratin också måste beakta ”outputsidan”, dvs hur besluten *implementeras*. Demokratin måste också resultera i goda *resultat* i fråga om rättvisa, saklighet och opartiskhet i de offentliga myndigheternas relationer med medborgarna. I detta sammanhanget är de professionella grupperingarnas kvalitet central. Avgörande för denna kvalitet är i sin tur att tillsättning och befordran av tjänsterna sker på strängt meritokratisk grund, och att de i sin verksamhet tillförsäkras professionell autonomi. Motpolen

sakliga grunder, säkerställda inom respektive professionella yrkesgemenskaper. För en översikt över debatten, se Sverker Gustavsson: ”Delegation eller blandad författning?”, i Bull-Lundin-Rynning: ”Allmänt och enskilt – offentlig rätt i omvandling”. Festskrift till Lena Markusson, Iustus förlag 2013.

⁴² Bo Rothstein: ”The quality of government – corruption, social trust and inequality in international perspektive”. The University of Chicago Press 2011. Inom ramen för QoG har 2012-2017 bedrivits ett särskilt EU-finansierat forskningsprojekt om korruption, ANTICORRP. Av aktuella publikationer inom QoG-projektet kan nämnas Bo Rothstein: ”Epistemic Democracy and the Quality of Government” och ”Corruption, Gender Equality and Meritocracy”, båda från 2018, den senare i antologin Stensöta-Wägnerud: ”Gender and Corruption – Political Corruption and Governance”.

här är olika former av korrupktion, något som inte bara handlar om tagande av mutor utan också om nepotism, klientelism, favorisering och beroendeförhållanden knutna till positioner inom det ena eller andra nätverket av makthavare.⁴³

Bo Rothstein, som leder QoG-projektet, har också pekat på betydelsen av en sträng tillämpning av meritokratiska principer utifrån erfarenheterna av högerpopulismens framfart i de fall där de kommit till makten i samhället. Statsvetaren Jan Werner Muller har hävdade att populistiska politiker i den positionen vill ”kolonisera” staten genom att bygga upp en stab av trogna anhängare och göra sig av med stats tjänstemän och forskare som betraktas som illojala (Rothstein nämner flera exempel, alltifrån Trumpadministrationen i USA till Erdogan i Turkiet, Orbán i Ungern osv). Rothstein talar i sammanhanget om något han kallar ”demokratisk totalitarism” – demokratisk eftersom man har en väljarmajoritet bakom sig, totalitarism eftersom man strävar efter att den makt man erövrade ska genomsyra samhället som helhet och präglade hela statsapparaten.⁴⁴

Under det sena 1900-talets flytande modernitet skedde en förändring av det som varit själva livsnerven i det speciella förhållandet mellan den politiska makten och professionerna, nämligen det offentliga utredningssystemet. Tidigare hade detta varit en mötesplats mellan vetenskap och politik som i alla fall enligt intention och ideal närmast tog sig formen av en idépolitisk verkstad byggd på en legering av professionell kunskap och demokratisk-politisk vilja. Idag är det mesta av den offentliga utredningsverksamheten av helt annan karaktär, dominerad av korta enmansutredningar med mycket snäva direktiv. I betydande grad sker detta arbete i form av en slags förhandlingsutredningar där professionell expertis ofta är helt frånvarande. Vid sidan av detta växer flororna av rena beställningsarbeten i syfte att underbygga kortsiktiga politiska särintressen, som i riksdagens utredningstjänst

⁴³ Formella meriter i traditionell mening förefaller ha försvagats som urvalsinstrument till socialt avancemang, särskilt i privat sektor och i övre delen av lönefördelningen. IFAU-rapporten ”Den ökade avkastningen på sociala förmågor” (nr 23 2018, Edin m fl) gör en jämförelse mellan kognitiva och sociala förmågor som de mätts i militära mönstringstest, och konstaterar att de sociala förmågorna väger allt tyngre vid urval och befordran på arbetsmarknaden. En strukturell orsak de pekar på är att sådant som samarbetsförmåga och kommunikativ kompetens blir allt viktigare i arbetslivet, samt att allt fler kognitivt krävande arbetsuppgifter automatiseras medan detta är svårare med de sociala som baseras på sociala förmågor. Sammantaget innebär detta att den traditionella formellt grundade meritokratin förlorar en del av sin kraft.

⁴⁴ ”Populisterna använder sin makt för att kolonisera staten”, DN den 24 mars 2019.

eller i partiernas, olika tankesmedjors eller olika lobbyorganisationers växande stab av policyprofessionella.⁴⁵

*

Samtidigt som det politiska systemets behov av professionellt vetande växer finns det anledning att påminna om den klassiska demokratiska kritiken mot olika former av expertstyre, som bevarar sin fulla giltighet.

- Om en professionell elit och inte folkets valda representanter formar lagar och regler förlorar de legitimitet och åtlyds bara genom tvång.
- Den teknokratiska styrningen tenderar att köra över pluraliteten av intressen som det är demokratins uppgift att väga samman (och den tenderar därvid att främja etablerade intressen och etablerade ekonomisk-politisk maktförhållanden).
- Den teknokratiska logiken tenderar att vara okänslig för värderingar och vanor i människors livsvärld - där finns ofta en slags sociokulturell rationalitet som den vetenskapliga kompetensen har svårt att förstå och relatera till.
- Den teknokratiska kulturen bär slutligen också på en förlegad föreställning om absolut kunskap inom rådande paradigm, och att det är möjligt att dra ett skarpt snitt mellan kunskap och värderingar/intressen i samhället. Dess anspråk på att vara ett värn mot okunnighet och fördomar tenderar, kort sagt, att vara överdrivna.

Detta ämne kan ges en sidobelysning i den politiskt och historiskt kontroversiella frågan om den sociala ingenjörskonsten som den tillämpats i det socialdemokratiskt styrda Sverige från 30-tal till 70-tal.

Den sociala ingenjörskonsten

⁴⁵ Paradexemplet på den sociala ingenjörskonstens roll är förstas den stora bostadspolitiska utredningen på 30-40-talet, som satt i 11 år och berörde en mångfald områden i medborgarnas sociala liv. När vi – Anders Nilsson och jag – 2010 fick i uppdrag av Arenagruppen att göra en valvärdering efter 2010 års val rubricerade vi den ”Återupprätta den sociala ingenjörskonsten”. Vi argumenterade där för att en förnyelse av en reformistisk politik måste ske på grundval av en fördjupad analys av kapitalismens utvecklingsmönster, och en sådan analys måste bygga just på en legering av folkligt-demokratiska krav och vetenskaplig kunskap i enlighet med ett kritisk anammande av den sociala ingenjörskonstens traditioner i svensk arbetarrörelsen under 1900-talet.

Den snabbast växande gruppen professioner efter 1900-talets mitt var sådana som var knutna till välfärdssamhällets tillväxt. Det var bland ett antal pionjärer i dessa kretsar som den sociala ingenjörskonstens grundtankar i dess särskilda svenska version formulerades. Det skedde framförallt under mellankrigstiden. Rötterna fanns visserligen tillbaka i sekelskiftets gryende socialliberalism (i Sverige representerat exempelvis i Centralförbundet för Socialt Arbete från 1902).⁴⁶ Men det var under 1930-talet som den sociala ingenjörskonstens idéer gavs en mer utvecklad formulering. Under decennierna efter kriget förverkligades de sedan i modifierad form på bred front i anslutning till välfärdsstatens uppbyggnad. Det skedde i allians med arbetarrörelsens maktillväxt och formade en breddad social bas i den snabbt växande kretsen av ”välfärdspensioner”. Kulmen i denna kvantitativa tillväxt skedde egentligen inte förrän på 1970-talet, då bärarna i stor utsträckning kunde hämtas från 60-talets utbildningsexplosion. Men omedelbart därpå gick, som jag varit inne på, mycket av luften kring 30-talets stolta ansatser ur.

Ämnet är tämligen genomtröskat i såväl samhällsdebatten som forskningen, så även om mycket kan sägas ska jag hålla mig kort. Man kan sälla ut några grundläggande idéer i 30-talets programskrifter och utredningar, med makarna Myrdals ”Kris i befolkningsfrågan” och befolkningskommissionens och den stora bostadssociala utredningens betänkanden som de viktigaste källskrifterna.⁴⁷

Något av den sociala ingenjörskonstens ursprungliga själva ethos, som ofta glöms bort, var en stark voluntarism, i kontrast till periodens kristillstånd för liberalt laissez-faire-tänkande och II:s Internationalens socialistiska determinism. Kaxigt proklamerade man att snart sagt alla samhällets missförhållanden kunde åtgärdas (”åtgärda” är något av den sociala ingenjörskonstens favorituttryck). En från traditioner, inrotade förhållanden och fördomar befriad vetenskaplig blick kunde

⁴⁶ I sitt bidrag till 80-talets maktutredning, ”Att lägga livet till rätta” söker Yvonne Hirdman socialingenjörernas idéhistoriska avstamp i 1800-talets utopiska socialism. Det torde vara mer fruktbart att studera den historiska bakgrunden i 1800-talets debatt mellan liberaler och konservativa om den sk arbetarfrågan, som i stor utsträckning kom att rikta fokus på den tidiga arbetarklassens bostads- och familjeförhållanden. För en översiktlig framställning av detta tema, se Nyström: ”Att bygga för det nya samhället – glimtar ur hundra års bostadspolitiska debatt i Sverige” (Boinstitutets skriftserie nr 3 1997). Sten O Karlssons avhandling ”Arbetarfamiljen och Det Nya Hemmet” (Symposion 1993) är ett annat inlägg i diskussionen. Själva begreppet ”social engineering” myntades fö i USA på 1920-talet som namnet på unga män och kvinnor som bosatte sig i fattiga områden för att inifrån hjälpa människor att leva ett bättre liv.

⁴⁷ I min bok (under pseudonymen Per Forsman) förs en utförlig diskussion om den sociala ingenjörskonsten i dess fjärde del, ”Byggkooperatör och socialingenjörer”.

ställa diagnos och erbjuda bot. Problem kunde lösas här och nu, det gällde bara att sätta fingrarna i samhällsdegen och knåda. Denna den ursprungliga sociala ingenjörskonstens *politiska aktivism* levde kvar, om än i en gradvis mer förtunnad form under de första efterkrigsdecennierna, men försvagades kraftigt i spåren av den ekonomiska vändningen och 1970-80-talens implementeringsdebatt.

En dimension av den sociala ingenjörskonsten var också dess strävan att höja samhällsvetenskapernas professionella status i förhållande till de mer naturvetenskapliga professionerna. "Människotekniken" skulle knappa in på det försprång den rena tekniken fått genom de industriella revolutionerna. Social och psykologisk kunskap skulle värderas lika högt som medicinsk eller teknisk. Precis som vetenskapen lärt människan att flyga och producera specialstål så måste den nu lära henne att bilda familj och sätta bo, öka sina kunskaper och förbättra hälsa och hygien. På samma sätt borde man kunna "åtgärda" de ekonomiska brister som avslöjats i 30-talskrisen. Det fanns ett vetenskapligt korrekt sätt att leva och ordna samhället på, ungefär på samma sätt som det fanns ett sätt att laga en trasig bil.

Både upplevelsen av att genomföra nystart och behovet av vetenskaplig statushöjning är viktiga att ta i beaktande för att förstå det kliniska språkbruk som de tidiga socialingenjörerna excellerade i. Det gällde att låta som en kirurg eller en ingenjör när man talade om de sociala frågorna. Man talade om att "rationalisera sexualitets- och känslofunktionerna" och "förbättra människomaterialet". Man ondgjorde sig över människors okunnighet och fördomar ungefär på samma sätt som produktionslivets scientific management klagade över hur arbetarnas hävdvunna vanor hämmade produktionens effektivitet. Att i mångfaldiga citat demonstrera detta kliniska retorik har varit en betydelsefull del av det sena 1900-talets kritik av folkhemsepokens politiska kultur.⁴⁸ Men för socialingenjörerna klingade det som en frisk fläkt i ett unket och instängt rum där förut ett falskt och skenheligt moraliserande bestämt tonen.

Samtidigt finns det naturligtvis en innehållslig problematik i detta. Sättet att tala kunde också avspegla en brutalt elitistisk och okänslig attityd. Det var inte bara ett talesätt, det var också en tankestil.

Vilket för oss till en tredje aspekt av den tidiga sociala ingenjörskonstens ideal och världsbild – också den föremål för eftervärldens fördömande kritik. En central tankegång bland den sociala ingenjörskonstens pionjärer var att det moderna

⁴⁸ Mycket av ammunitionen för detta hämtades i debatten från Yvonne Hirdmans bok "Att lägga livet till rätta – studier i svensk folkhemspolitik", Carlssons Förlag 1989. På ett sätt som nog inte var författarens avsikt blev boken ett slagträ i nyliberalismens attacker på välfärdssystemen – medan dess skarpa befogade kritik av de patriarkaliska inslagen i folkhemspolitikerna väckte mindre intresse.

industrisamhället skulle komma att ställa nya anspråk på människors kunskaper, levnadssätt och attityder som stora delar av befolkningen, med rötter i det gamla överhets- och bondesamhället, inte var mogna att axla. I denna klyfta mellan gammalt och nytt skulle många komma att hamna mellan stolarna och råka illa ut om man inte gjorde något. Det var nödvändigt att rusta dem för det nya genom en ”profylaktisk”, dvs förebyggande socialpolitik istället för att passivt invänta omställningarnas verkningar i en framtida situation där de skulle komma att vara oerhört mycket svårare att ”åtgärda”.

Så långt allt väl – det motsvarar väl ungefär det vi idag talar om i termer av social investeringspolitik, som ju är något vi saknar idag. En annan parallell med dagens vokabulär skulle kunna vara att 30-talets socialingenjörer formulerade en slags humankapitalteori, med fokus på att rusta människor för det moderna produktions- och samhällslivets krav och på samma gång förbättra samhällets förmåga att tillvarata och utveckla sina mänskliga resurser. På dessa områden erbjöd utan tvivel socialingenjörerna ett mer långsiktigt perspektiv på samhällsutvecklingens krav och konsekvenser som saknades i den politiska debatten då - och som saknas också idag.

Inte sällan skämdes emellertid sådana ambitioner av det kliniska språkbrukets tal om A- och B-människor, där de sämre anpassades till kortkommanden ofta i tidens anda gavs en mer eller mindre genetisk förklaring. Arvshygieniska föreställningar var under denna tid närmast universella i samhällets bildade kretsar (att exempelvis makarna Myrdal skulle vara rasister torde emellertid vara en falsk beskyllning, som framgår av deras politiska praktik såväl i kampen mot nazismen som – vad gäller Gunnar Myrdal – mot rasförhållningarna och segregationen i USA).

Den sociala ingenjörskonstens pionjärer var som sagt kaxiga med sina anspråk på såväl problemformuleringsprivilegium som ensamrätt på att formulera orsakssamband och lösningar gentemot samhällets politiska och ekonomiska makthavare. Men i verkligheten höll arbetarrörelsen dess företrädare på armslängds avstånd, som bland annat påvisats i Bo Rothsteins forskning.⁴⁹ Det fanns en spänning mellan de sociala ingenjörernas anspråk på sanningsmonopol och de demokratiideal som formades i folkrörelserna och i människornas dagliga liv. Man skulle kunna uttrycka det som att det hela tiden fanns en konflikt mellan det storskaliga samhällsbygge som socialingenjörerna var helt och hållet upptagna av å ena sidan, och samma ”bygge” av en rimlig tillvaro som pågick i människors vardag, i folkrörelserna och i de representativa församlingarna ute i kommunerna.

⁴⁹ Se Rothstein: ”Vad bör staten göra? – om välfärdsstatens moraliska och politiska logik” SNS 1994 kap 7.

Den sociala ingenjörskonstens akilleshäla var oförmågan att förstå och ta intryck av denna klyfta – eller man kanske snarare ska säga deras medvetna förringande av dess betydelse. De ansåg sig helt enkelt skydda människorna mot sig själva utifrån en högt uppsatt position på vetandets troner. Gunnar Myrdal skrev i ”Objektivitetsproblemet i samhällsforskningen”: Människorna är ”svaga käril... under inflytande av konkurrensen om förtjänstmöjligheter, har bekymmer för social status, sex och andra slags kortsiktiga intressen och jalousier, som utgör orsaksfaktorer till individernas beteenden och implicita värderingar. Men då människor tänker och handlar genom sina formella institutioner kommer deras högre värderingar på den mer allmängiltiga nivån till sin rätt och utövar mer inflytande”.

Det må vara sant. Men det innebär inte att människors vardagliga livsvärld skulle vara irrelevant i förståelsen av samhället och hur man bör lösa dess problem.

Ett annat klassiskt citat i samma anda av Gunnar Myrdal lyder: ”Det socialtekniska betraktelsesättet är generaliserande och typiserande och därför en smula omänskligt. Ritbrädet och dragstiftet är radikaliserande. När man börjar arbeta med medeltal och indexserier mister man så många hänsyn”.

Det förefaller som om han och hans gelikar egentligen inte tyckte detta vara något större problem. Men det är det – det visade sig redan under den sociala ingenjörskonstens guldålder, och det visar sig återigen idag, inte minst i de populistiska reaktionerna på ”pk-eliten”. I de statistiska genomsnitten blir samhällets aktuella konflikter och kramper i människors vardag lätt ogripbara och irrelevanta för det vetenskapliga förnuftet. De försvinner som osynlig skrift på ritbräderna. De löses inte med dragstiften. De lever i den verklighet som är de svaga kärilarnas värld.

Ett annat problem med den sociala ingenjörskonsten är slutligen att den haft en alldeles för oproblematiserad syn på samhällsvetenskaplig kunskap, och detta inte bara för att denna kunskap alltid är ofullständig och tidsbunden, som i exemplet med arvshygien. När ingenjörerna konstruerar en manick, bygger en bro eller dyl tar de för givet att de måste ta i bruk och väga samman kunskap från flera naturvetenskapliga och tekniska professioner. På samma sätt måste de sociala professionerna (och den politiker som söker deras råd) ta hänsyn till och väga in rön och trendframskridningar från flera samhällsvetenskapliga discipliner. Den uppdelning som görs i den akademiska världen mellan ekonomi, sociologi, medicin, psykologi och statskunskap motsvaras inte av i samhället åtskilda sfärer. De måste vägas samman och befrukta varandra. På senare tid har bristande insikter på detta område, såväl från politiker som från forskare, framförallt handlat om att man brukat nationalekonomiska och företagsekonomiska modeller utan att

ta hänsyn till hur dessa modeller samspelar med modeller från andra samhällsvetenskaper.⁵⁰

Exkurs: Demokratins dilemman

En diskussion om professionernas politiska roll idag knyter an till en del mer allmänna frågor om hur olika former av demokratisk delaktighet och inflytande kan förverkligas i praktiken.

Man kan i detta sammanhang skilja mellan ”makt i” och ”makt över”. Det demokratiska genombrottet för hundra år sedan gav folket ökad makt *i* de parlamentariska församlingarna. Att demokratisera i denna mening betyder att inkludera tidigare maktlösa personer/kollektiv i maktsfärer de tidigare varit utestängda ifrån. Men rösträtten ändrade föga när det gäller vad de parlamentariska församlingarna hade makt *över*. För att utvidga området för ”makt-över” formulerade arbetarrörelsen sin berömda trestegsraket: den politiska demokratin måste utsträckas till en social respektive ekonomisk demokrati. Kring dessa frågan om ”makt-över” har huvuddelen av vänsterns demokratidebatt förts sedan dess.

Men ett tredje sätt att föra en demokratisk kamp har blivit allt viktigare. Samhällsutvecklingen kan frånta medborgarna makten över vitala delar av förhållandena på ett sätt som gör att det demokratiska inflytandet (makten-över) enbart kan bibehållas genom att medborgarna involverar sig i ett större kollektiv.⁵¹

Idag håller till följd av globaliseringen makten på att glida de nationalstatligt-demokratiska institutionerna ur händerna på sådana centrala områden som skattepolitik, penningpolitik, kriminalpolitik, försvarspolitik, miljöpolitik osv. För att få/bibehålla/utveckla vår ”makt-över” sådana områden måste vi söka oss till gränsöverskridande institutioner, exempelvis EU. Men detta måste oundvikligen i viss mån och på vissa områden *minska* vår ”makt-i”. Ju fler individer/kollektiv en demokratisk gemenskap ingår i, desto mindre makt-i har varje enskild individ/kollektiv. På vissa områden måste därför en ökad makt-över ske till priset av att makten-i inskränks.

⁵⁰ Se Ingvar Johanssons bidrag, ”Johan och elfenbenstornet – vetenskapliga reflektioner” i vänboken till Johan Lönnroth, ”Det frihetliga spåret i svensk arbetarrörelse”, avsnittet ”Ekonomi som vetenskap” sid 36-38.

⁵¹ För resonemanget om dessa demokratins olika distinktioner, med åtföljande dilemman, tackar jag inspel från Ingvar Johansson.

Detta handlar om att handskas med ett reellt dilemma. Ju mer vi ignorerar eller misslyckas med att hantera detta dilemma, desto mer ökar risken för ökad misstro mot den representativa demokratin och populistiska reaktioner mot hur den utövas. Idag gör politikerna ena stunden anspråk på att vår ”makt-över” är densamma idag som igår, och andra stunden förklarar de att den ena eller andra frågan har vi ingen makt alls över längre (EU, globaliseringen...). Vad vi istället borde göra är att noggrant och djupgående analysera i vilka frågor och i vilken utsträckning som vi idag kan bibehålla och utveckla vår ”makt-över” inom ramarna för existerande ”makt-i”, och var och hur vi bara kan bevara och utveckla någon ”makt-över” genom att involvera oss i nya, bredare gemenskaper. Detta det sk subsidiaritetsproblemet torde vara en central fråga i all nutida demokratidiskussion. (På vissa områden kan en rimlig avvägning här rent av betyda att vår ”makt-i” rentav kan ökas. Inflytande på lokal/regional nivå kan exempelvis ökas även om den minskar på nationell nivå och delvis flyttas över på gränsöverskridande områden).

Detta är en problematik som i hög grad berör vårt ämne, professionernas ställning: en sida av att ”makt-över-arenan” växer är att utövandet av denna makt i ökande grad måste bygga på expertstöd. Minskande ”makt-i” för valmanskåren ersätts av ökad professionalisering av politiken. Att så sker är alldeles uppenbart i EU:s sk demokratiska underskott och medborgarnas allmänt minskade delaktighet och engagemang i maktutövningen när den delvis blivit överstatlig.

Det ovan beskrivna dilemman har alltså en klar relevans också för vår diskussion om professionernas ställning i förhållande till den representativa demokratin och dess legitimitetsproblem idag. (Temat återkommer i avsnitt 9 nedan, med utvecklingen inom fackföreningsrörelsen som exempel).

De professionella och ekonomin

Vilken är ”vetandets” roll på ekonomins område? Hur ser förhållandet mellan vetande, makt och utveckling ut där? Vilken är de professionella skiktens relationer och status i förhållande till de ekonomiska makthavarna och den makthierarki som gäller där?

Detta är vad jag vet en mindre studerad fråga inom den svällande professionsforskningen, med dess fokus på förhållandet mellan expertstyre och demokrati och de professionella skiktens politiska autonomi. Att det i politiken idag finns ett problem med expertstyre å ena sidan och populistisk faktaresistens å den andra är allmänt omvittnat. Men hur ter sig sådana problem – om de nu finns – i den ekonomiska sfären? Frågan tarvar mer grundliga undersökningar än jag förmår göra här.

Konflikten mellan den professionella logiken och en byråkratisk och marknadsmässig logik torde vara lika stark i näringslivet. Vi möter också samma

till synes obegränsat växande behov av professionell kunskap, om än med delvis andra drivkrafter. Här är det kapitalackumulationens tvångslagar som verkar, för att nu anknyta till ett levande arv från Marx. Satsat kapital måste förmeras och dess omloppstid måste pressas ner i syfte att vinna konkurrensfördelar och extraprofiter i förhållande till konkurrenterna. Den därav följande strukturomvandlingens effekter på företags- och arbetsorganisation måste hanteras. Detta kan bara ske genom anlitan och integration av en växande kår av professionella experter, samtidigt som ett alltför stort inflytande från dem ställer till problem i ett system drivet av mer eller mindre kortsiktigt vinstintresse.

Det var under den andra industriella revolutionen vid förra sekelskiftet som tekniskt-vetenskaplig expertis – produktionsingenjörer och tidsstudiemän, kemister, ekonomer m fl - i större skala började ta plats i ritsalar, kontor och laboratorier. Så har det fortsatt i våg efter våg allteftersom takten och kraften i strukturomvandlingens teknik- och organisationsomvandling skiftat. De senaste decennierna har ju som bekant i det avseendet bevittnat en turbulent period i spåren av den digitala revolutionen och globaliseringen. Om vi idag talar om en språngartad förändring där professionerna erövat positionen som kunskapssamhällets bärare innebär detta rimligtvis att deras betydelse också för den ekonomiska utvecklingen blivit en helt annan än förr. Detta gäller vare sig vi talar om tillämpad vetenskap och innovationsutveckling i produktionsprocesserna och företagsstrukturerna, hanteringen av de svällande globala finansiella och juridiska systemen eller arbetsmarknadernas och arbetsorganisationernas hierarkier.

Även här möter vi samma paradoxala motsägelser mellan beroende och autonomi, mellan professionernas stigande makt som kunskapsbärare, och deras växande vanmakt som anställda tjänstemän, utsatta för i princip samma intresse av kontroll och rationalisering från arbetsgivarens sida som övrig personal.

Det på sysselsättningsstatistiken grundade talet om en övergång från industri- till tjänstesamhälle är på många sätt vilseledande. Det handlar inte om en övergång från en sektor till en annan, utan om en utveckling av arbetsfördelningen i samhället där inslaget av indirekt, externt bidragande arbete överallt växer på bekostnad av verksamheterna vid produktionens fronter. IT-revolutionen och utvecklingen av AI-teknik torde ytterligare förstärka och sprida denna tendens. Produktionen av professionella tjänster flätas samman med produktion av varor och reproduktion av arbetskraft i ett allt tätare nät. Hur detta nät och kommunikationsförhållandena inom det utvecklas blir allt viktigare för produktionsförmågan hos samhällsorganisationen som helhet.

Här konfronteras professionernas verksamhet med de krav på anpassning, styrning och rationalisering av deras prestationer som den dynamiska kapitalistiska strukturomvandlingen skapar. Under större delen av 1900-talet låg

rationaliseringarnas fokus på produktionspersonalen. Det skedde en övergång från extensiv (arbetad tid) till intensiv exploatering (mätning av utförd arbetsprestation – ”bitar per timme”), med den flora av rationaliseringsmetoder som vi sammanfattande brukar beteckna som taylorism.

När det gäller att mäta tjänstemannarbetet i allmänhet, och de professionella verksamheterna i synnerhet, är den formen av rationalisering emellertid föga ändamålsenlig. Att hantera detta problem är en central faktor bakom den flod av nya rationaliseringskoncept som vi bevittnat under de senaste decennierna.⁵²

Professionerna och fackföreningsrörelsen

I exkursen ”Vetandets dilemman” ovan kom jag in på distinktionen mellan ”makt i” och ”makt-över”, och dess betydelse för samspelet mellan det politiska och det professionella. I markant ljus framstår denna demokratiska problematik om man studerar hur den avspeglar sig i fackföreningsrörelsens historia.

I begynnelsen var det individuella arbetsavtalet, egentligen en överföring av det gamla husbondeväldet i lönarbetets värld, avdraget dess patriarkaliska förpliktelser. Ur detta urtillstånd formades den bredare kollektiva samhörigheten som grundlade facklig organisering. Till en början formades solidariteten lokalt i förhållande till enskilda arbetsgivare eller inom enskilda yrken, småningom växte den utöver sådana gränser. När de organiserade arbetsgivarna började erkänna kollektivavtalet, med genombrottet i decemberöverenskommelsen 1906, hade arbetarna erövrat vad som kan sägas vara en motsvarighet till den allmänna rösträtten: en maktsfär öppnades som de varit uteslutna från, men nu kunde verka och utöva ”makt-i”.

Därmed inleddes en utvecklingsfas där de sökte utvidga denna makt genom att utsträcka kollektivavtalets verkningskraft över större områden – ökad ”makt-över”. Hävstången här var framväxten av de branschvisa riksavtalen, varmed man ville spärra möjligheterna för lokala arbetsgivare att bjuda under givna avtalsvillkor. Riksavtalen tvingade arbetarna att vidga blicken mot en nationell arbetsmarknad. I enlighet med den segrande industriförbundsprincipen var avtalen också i stor utsträckning utformades så att de i syfte att minska klyftorna mellan marknadsstarka och marknadssvaga grupper innefattade såväl

⁵² Anders Nilsson och jag förde en diskussion om dessa frågor redan för femton år sedan i boken ”Den sociala demokratins andra århundrade?” – se här sid 105ff. Vi fortsatte under följande år att intressera oss för hithörande frågor i flera sammanhang allteftersom de nya produktionsvillkoren i det globala IT-samhället blottades - se exempelvis ”Det polytekniska bildningsidealet och den tredje industriella revolutionen” (Tankeverksamheten 2014).

yrikesarbetare som med okvalificerade arbetare under samma avtal. Den ökade ”makt-över” de möjliggjorde förverkligades på så sätt i viss mån på bekostnad av den lokala ”makt-i” som låg i särskilt de efterfrågade yrkesarbetarnas möjligheter att sluta lokala överenskommelser med enskilda arbetsgivare. Lokala och yrkesbundna solidariteter bröts mot en klassbaserad gemenskap. Det skedde inte utan konflikter – mellan central och lokal nivå och mellan olika arbetarkategorier.⁵³

En tredje utvecklingsfas kan sägas ha sina rötter i mellankrigstidens rationaliseringsdebatt. Insikten spred sig framförallt i arbetarrörelsens ledande kretsar att rimliga levnadsvillkor inte skulle kunna åstadkommas genom en jämnare fördelning av den existerande kakan. Man måste ha en politik för att få den att växa, en uppgift som konfronterade såväl förhållandena på den enskilda arbetsplatsen och branschen som i samhällets som helhet, där den restes i ett kritiskt perspektiv gentemot den kapitalistiska konkurrensens anarki och resursslöseri. Man måste lyfta blicken ytterligare ett snäpp och ytterligare bredda den arena man måste eftersträva makt-över: samhällsekonomin som helhet och dess strukturförändringar.

Under mellankrigstiden tillkom också den utveckling av ”den sociala demokratin” som arbetarrörelsens politiska gren blickade fram emot. Den öppnade ett område för lagstiftade förändringar i de sociala villkoren som var generella, dvs gällde lika för alla oavsett maktpositionen som part på arbetsmarknaden. Särskilt intressant för fackföreningsrörelsen var socialförsäkringssystemens utveckling och det oberoende av marknadskrafterna som de innebar (så kallad dekommodifiering), vilket samtidigt betydde en slags skyddsvallar för kollektivavtalen mot press underifrån på arbetsvillkoren. Den fackliga arbetarrörelsens intressen knöts samman med den socialdemokratiska folkhemspolitikens politiska reformsträvanden.

Sammantaget betydde detta ett ytterligare växande område att utöva ”makt-över”, som det blev nödvändigt att omforma organisationen efter – en utveckling som nödvändigtvis ledde till minskande ”makt-i” för de lokala organisationerna. Ett avgörande skifte skedde här under perioden från Saltsjöbadsavtalet, över 1940 års LO-rapport ”Fackföreningsrörelsen och näringslivet” till formuleringen av den så kallade Rehn-Meidner-modellen i huvudrapporten till 1952 års LO-kongress, ”Fackföreningsrörelsen och den fulla sysselsättningen”. I den senare skriften fullbordades kan man säga den långa resan från ursprungssituationen med det individuella arbetsavtalet ett drygt halvsekel tidigare till det breda, samhälleliga makroperspektiv som de fackliga strategierna nu hade att anpassa sig till.

⁵³ Denna sida av den svenska modellen har haft en uppenbar relevans för framväxten och utvecklingen av konflikterna mellan Hamnarbetarförbundet och Transportarbetarförbundet.

Motståndet och motvilligheten har hela tiden varit betydande ute i organisationerna och bland enskilda yrkesgrupper, och kritiken mot centralstyrning och funktionärsvälde har blossat upp med jämna mellanrum – och har fortsatt att göra så än idag. Konflikten mellan ”makt-i” och ”makt-över” har varit ett bestående dilemma.⁵⁴

På varje steg i denna utveckling skedde vad man skulle kunna kalla en ”institutionalisering av klasskampen”, där växande ”makt-över” i viss mån måste förverkligas på bekostnad av att solidariteten förtunnades, rörelsens mobiliseringsförmåga försvagades och det lokala inflytandet på arbetsplatsnivån begränsades (även om det är ett förblivande kännetecken för den svenska fackföreningsrörelsen att den är starkt organisatoriskt förankrad *såväl* centralt som i form av lokala organisationer på arbetsplatsnivån, även om den senare positionen försvagats i takt med att andelen små arbetsplatser i servicesektorn vuxit).

Den beskrivna utvecklingen har inte bara givit ständigt nya impulser till kritik mot centralstyrning och ombudsmannavälde. Till detta har också fogats ett ökat beroende av professionell expertis, och berör alltså i hög grad vårt ämne i denna rapport.⁵⁵ Även här kan man betrakta perioden från slutet av 40-talet till början av 50-talet som något av ett genombrott. Under dessa år togs de första stegen mot anlita akademiska professioner i fackföreningsrörelsens ledande organ, till en början framförallt i LO.

I sin fylliga biografi över Rudolf Meidner skildrar Lars Ekdahl i detalj framväxten av det som efter LO-kongressens slutliga beslut 1946 kom att bli ett eget, fackligt utredningsinstitut med Rudolf Meidner och Gösta Rehn i ledningen.⁵⁶ Drivande för en sådan utveckling av den fackliga verksamhetsarenan var alltså slutet av 30-talet den avgående ordföranden August Lindberg (föroivrigt påhejad

⁵⁴ Min beskrivning av förloppet och dess många komplikationer i denna text är förstås ytterst komprimerad. För en utförligare framställning se Nyström ”Djup och bredd – solidaritetens mått i svensk fackföreningsrörelse”, i antologin ”Solidaritetens många ansikten – tretton texter om arbetsliv och omvärld”, red Bernt Schiller (Premiss Förlag 2012).

⁵⁵ Mot bakgrund av att frågan bara kan ges en mycket kortfattad belysning här hänvisar jag till den utförliga kartläggning och diskussion om ”professionaliseringen” av fackföreningsrörelsens verksamhet som görs i Inga Hellberg: ”Det fackliga förtroendet – en studie av ombudsmän och experter 1950-1991” i bokserien ”Svensk fackföreningsrörelse efter andra världskriget (SFEAV), som gavs ut inför LO:s 100-årsjubileum 2001. Hellberg tecknar också en idéhistorisk bakgrund om synen på ”fackföreningsprofessionella”, med utgångspunkt från makarna Webb, Robert Michel och C Wright Mills, och presenterar därtill några svenska studier av Axel Hadenius, Leif Lewin, Walter Korpi och Roger Molin.

⁵⁶ Lars Ekdahl: ”Mot en tredje väg – en biografi över Rudolf Meidner” del I, Förlaget Arkiv 2001. 1937 anställdes den förste professionelle experten på LO, ekonomen Arnold Sölvén.

framförallt av Gunnar Myrdal). Intresset i rörelsen, även i dess ledande kretsar, var länge ganska förstrött där det inte rentav fanns en ren misstro bland förtroendevalda, som menade att facklig politik inte borde få bli en fråga för akademiska experter.

Även hur omfattande forskningsfältet för ett fackligt utredningsarbete skulle vara var omstritt. Skulle det handla om en begränsad verksamhet kring insamling av lönestatistik och uppgifter kring ekonomisk och social utveckling, eller skulle man satsa på att skapa ett brett inriktat, ”strukturutredande institut”? August Lindberg menade det var det senare som behövdes. Det var nödvändigt att på djupet analysera de ekonomiska förutsättningarna för en mer långsiktig facklig strategi, detta i enlighet med fackföreningsrörelsens växande ansvar för och beroende av samhällsutvecklingen som helhet.

En ny verklighet skulle ju öppna sig efter kriget. Nya perspektiv restes i Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. Det var nödvändigt att forma en självständig facklig position i förhållande till den regeringsbärande socialdemokratin. Arbetsgivarsidan mobiliserade på sin kant med olika resursstarka initiativ för att utveckla såväl utredningskapacitet som propagandaresurser, som det skulle visa sig i den så kallade PHM-kampanjen efter kriget. LO:s växande roll som remissorgan i förhållande till den växande statliga utredningsverksamheten krävde också professionell expertis. Lindberg talade rentav om att det fackliga utredningsinstitutet skulle kunna bli ”fackföreningsrörelsens stöttrupp” inför efterkrigstidens utmaningar.

Då var uppfattningen fortfarande utbredd i förbunden att anlita av professionella experter framförallt skulle vara en uppgift för LO. Särskilt under 1960-70-talen växte kåren kraftigt, men nu även på förbunden. Hellberg a.a undersökte utvecklingen inom Metall, Kommunal och LO från 1950 och framåt och konstaterar att antalet experter ökade från åtta till åttio – en tioudubbling, att jämföras med en fyrdubbling av antalet ombudsmän. Först när man kommer fram på 80-talet iakttar hon en tendens till att antalet experter i förhållande till antalet ombudsmän börjar minska.⁵⁷

⁵⁷ Hellberg a.a. pekar på att de klassiska studierna av professionaliseringsprocesser i fackföreningsrörelsen pekar på tre möjliga processer med tre olika aktörsgrupper med inflytande på rörelsens utveckling-

1. Professionalisering av de fackliga ledarna. Detta har inte skett i Sverige. Med några undantag (Marjasin i Kommunal och Kenth Pettersson i Handels) har inga förbundsordföranden haft eller skaffat sig en akademisk utbildning.

Vid sidan om den (särskilt på LO) hela tiden dominerande ekonomiska professionen har handlat om juridisk expertis, statistisk expertis, småningom också teknologisk, sociologisk, medicinsk (en tid fanns rentav en särskild LO-läkare) och kemisk expertis med fokus på arbetsmiljöfrågor, och slutligen journalistisk expertis. Intresseområdena vidgades gradvis med åren utöver löne- och arbetsmiljöområdet till konsumentpolitik, socialpolitik, försäkringsfrågor etc. Under 1970-talet utvecklades också ett samarbete med den alltmer framstående svenska arbetsorganisatoriska forskningen – något som sedermera skulle resultera i formuleringen av idéerna kring ”det goda arbetet” i Metall på 1980-talet.⁵⁸

Den juridiska expertisen placerades i en extern organisation i och med bildandet av LO Rättsskydd 1980. En viss och mer långtgående externalisering skedde också av den ekonomiska expertisen i och med bildandet av Fackföreningsrörelsens ekonomiska forskningsinstitut (FIEF) 1985, med mycket avlägsen koppling till den fackliga organisationsfären. Ekonomiavdelningen torde dock vara det särklassigt mest omfattande enskilda professionella expertorganet på LO idag. Allmänt sett har den professionella expertisen skurits ned sedan Hellberg gjorde sin studie, i spåren av fackföreningsrörelsens krympande ekonomiska resurser, vilket särskilt drabbat LO och mer övergripande strukturanalyser. Förbundens experter är ju huvudsakligen inriktade på mer specifikt förbundsanknutna frågor. Men några mer noggranna undersökningar av professionernas roll i de fackliga organisationerna, som följer upp Hellbergs studie från 1989, känner jag inte till.⁵⁹

Några korta slutord

-
2. Professionalisering genom anlitaandet av till rörelsen sympatiskt inställda och professionellt utbildade experter. I Sverige har emellertid sådana personer aldrig fått någon position i de beslutande organen.
 3. Professionalisering genom skapandet av en helt ny professionstyp – ”den fackföreningsintellektuelle”. Detta skulle bygga på att man inrättade en särskild utbildning på akademisk nivå, något som diskuterats från tid till tid men aldrig införts i Sverige.

⁵⁸ Nämnas kan här att de som formulerade dessa idéer var två civilingenjörer från KTH, Christer Marking och Ingemar Göransson.

⁵⁹ Frågan har en vikt idag som går utöver fackföreningsrörelsen. En rad av organisationer och institutioner tillhöriga det skivila samhället, eller NGO-sektorn, lobbyister m m har på samma sätt i växande grad börjat anlita akademisk expertis för att underbygga och formulera sina krav. Man kan rentav beteckna detta som att ett helt nytt fält öppnats för professionerna att påverka samhället, på visst avstånd såväl från de akademiska institutionerna som från de ekonomiska och politiska makthavarna.

Avslutningsvis inställer sig en rad osorterade frågor att begrunda.

Finns det några motkrafter mot en teknokratisering av kunskapssamhället?
Uttryckt på annat sätt: Går det att demokratisera det och förvandla det från ett exkluderande till ett inkluderande samhälle?

Finns det någon tredje väg mellan teknokrati och populism?

Är ett demokratiskt folkstyre överhuvudtaget möjligt i ett komplext samhälle som vårt?

Kan professionernas kamp för autonomi vara en motkraft mot dagens ekonomiska och politiska makthavare, som Gunnar Olofsson antyder i den ovan nämnda Katalys-rapporten?

Kan å andra sidan en sådan ”frigörelse” av professionerna som kunskapssamhällets bärare förenas med en utveckling där samhället samtidigt blir mer demokratiskt – dvs finns det en konflikt mellan professionernas ökade autonomi och en bred demokratisering i samhället?

På vad sätt kan professionerna som bärare av vetenskapligt baserad kunskap bidra till att vår förmåga att lösa sociala problem och åstadkomma en mer hållbar, effektiv och produktiv ekonomisk utveckling? (Deras stora betydelse när det gäller att driva den ödesfråga som klimatutvecklingen - liksom ekologiska krisområden överhuvudtaget – innebär är ju uppenbar).

Det är stora och svåra frågor, men de tillspetsas utan tvivel i dagens politiska klimat. Det går i alla fall att helt kort peka på några områden som utifrån en sådan ambition framstår som viktiga.

När det gäller demokratisering av kunskapssamhället ligger det förstås nära till hands att se till utbildningssystemets utveckling, och då inte enbart skolan utan också systemen för livslång och livsvid utbildning, liksom utvecklingen i ett brett *kunskapsproducerande* arbetsliv där initiativ från personalen som helhet uppmuntras och ges plats att utvecklas.

Men en sådan demokratisering av kunskapssamhället handlar också om sådant som inte direkt har med utbildningssystem och arbetsorganisation att göra. Låt oss kalla det medborgarbildning, som inte bara går till storms mot populistiskt kunskapsförakt utan också innefattar en ökad reflexivitet och självmedvetenhet vad gäller kunskapsyn och kunskapsanspråk inom och mellan de olika professionerna.

Alla möjliga arenor för dialog och kunskapsutbyte mellan professionerna och medborgarna, arbetare och tjänstemän, måste identifieras, värnas och utvecklas.

Samtidigt är det viktigt att resa frågan om professionernas autonomi och status, och försvaret av en speciell professionella logik med förankring i saklighet,

opartiskhet och bästa tillgängliga kunskap. Forskningen visar att detta är en helt central försvarslinje mot olika former av korruption, vilket i sin tur är en minst lika betydelsefull undergrävande kraft i demokratin som de mer uppenbara och omtalade inskränkningar som har med representativitet och liberala friheter att göra.

Tidigare utgivet av Tankeverksamheten

2011

1. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Ny strategi för jämlikhet* (september 2011)
2. Anna Johansson, *Obligatorisk valfrihet? Nej tack!* (november 2011)
3. Gösta Esping-Andersen, *Att investera i barn och utjämna linschanser* (november 2011)
12. Kerstin Littke, *Förutsättningar för framtidens livslånga lärande i Sverige* (juni 2012)
13. Anders Nilsson, *Underbara dagar framför oss: Om sociala investeringsstrategier med barnperspektiv för hållbar storstadsutveckling i kunskapsamballet* (juli 2012)

2012

4. Sofia Jonsson, *Trafficking i Europa* (januari 2012)
5. Erik Bengtsson, *Varför är fackföreningsrörelsen så svag i USA?* (januari 2012)
6. Johan Lönnroth, *Fragment av en hegeliansk historieskrivning över nationalekonomin ur svensk horisont* (februari 2012)
7. Roland Kadefors, *Jobba till 75? Om ålder, arbete och pensionering* (mars 2012)
8. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Ungdomsarbetslösheten i Sverige och Leerwerkpflicht i Nederländerna* (april 2012)
9. Anna-Lena Lodenius & Mats Wingborg, *Arbetarrörelsen och hotet från högerpopulisterna* (april 2012)
10. Erik Bengtsson, Jack Rolka & Fredrik Stähle, *Arbetsmiljörapport* (maj 2012)
11. David Ljung, *Nya tider – nya jobb: Utmaningar och utvecklingsvägar i jobbpolitiken* (juni 2012)
14. Christer Thörnqvist & Charles Woolfson, *Upphandlingar och nerköp: Om lagstadgad social dumpning i byggnadsbranschen* (september 2012)
15. Johan Büser & Anna Johansson, *Ett förslag till socialdemokratisk handlingslinje mot riskkapitalister i välfärden* (september 2012)
16. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Dags att skrota "full sysselsättning"?* (november 2012)
17. David Ljung, *Är vi smarta nog för de nya jobben?* (november 2012)
18. Anders Nilsson, *Nystartszoner – möjligheter, hot eller retoriskt slag i luften?* (november 2012)
19. Delvin Arsan, Tor Gustafsson & Stig-Björn Ljunggren, *Gläntan i skogen – om socialdemokratins utmaningar i en ny tid* (december 2012)
20. Erik Bengtsson, Sören Mannheimer, Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Att skifta överskottet i bytesbalansen till*

- inbemska investeringar* (januari 2013).
21. Ingvar Johansson, *Välfärdskapitalism med jämlikhetsnorm?* (februari 2013)
 22. Gösta Esping-Andersen, *Jämlikhet med en lycklig bourgeoisie: Den socialdemokratiska vägen till jämlikhet* (mars 2013)
 23. David Ljung, *Har vi råd att inte satsa mer på jämställdhet?* (mars 2013)
 24. Lars Ag, Bo Elmgren, Helmuth Föll, Sune Gidgård & Stig Lahti, *Arbetsförsäkring åt alla!* (april 2013)
 25. Peter S. Adler, *Det dynamiska förhållandet mellan kodifierad och icke-kodifierad kunskap* (april 2013)
 26. Anders Nilsson, *Att förstå världen* (juli 2013)
 27. Sandrine Bony, Bjorn Stevens, Isaac Held, John Mitchell, Jean-Louise Dufresne, Kerry Emanuel, Pierre Friedlingstein, Stephen Griffies & Catherine Senior, *Koldioxid och klimat: Perspektiv på en vetenskaplig bedömning* (augusti 2013)
 28. Erik Bengtsson, Jack Rolka & Fredrik Ståhle, *Organisera eller rekrytera? En rapport om facklig förnyelse* (september 2013)
 29. David Ljung, *Kina – risk eller räddning för jobben i Sverige och Europa?* (oktober 2013)
 30. Anna Johansson, Linus Glanzelius, Jan Nilsson, Olle Ludvigsson, Pasi Sahlberg & Anders Nilsson, *Tre texter om skolan* (december 2013)
- 2014
31. Sheri Berman, *Socialdemokratin och skapelsen av allmänintresset* (januari 2014)
 32. David Ljung, *Vad kan vi vinna på att göra de sjuka jobben friska?* (mars 2014)
 33. Johan Lönnroth & Jimmy Sand, *Den svenska vänsterns historia* (april 2014)
 34. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Det polytekniska bildningsidealet och den tredje industriella revolutionen* (maj 2014)
 35. Colin Crouch, *Från defensiv till offensiv och framåtsyftande socialdemokrati* (juni 2014)
 36. Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Istället för valanalys* (september 2014)
 37. Örjan Nyström, *Två essäer* (oktober 2014)
 38. Anders Nilsson, *Läget i världen* (december 2014)
- 2015
39. Ann-Sofie Hermansson, Anne-Marie Lindgren, Anders Nilsson, Örjan Nyström, Christer Persson & Levi Svenningsson, *För en jämlikhetsutredning* (februari 2015)
 40. David Ljung, *Mer frihandel = fler jobb? Sysselsättnings effekter av ett frihandelsavtal mellan EU och USA* (mars 2015)
 41. Ingvar Johansson, *Globalisering och förtjänst – fallet Zlatan* (april 2015)
 42. Cecilia Dalman Eek, *Kris i befolkningsfrågan? Om urbanisering och jämlikhet* (maj 2015)

43. Sven Bremberg, *Förskolan, barnen och framtiden* (juni 2015)
44. Ann-Sofie Hermansson, Ingvar Johansson, Anders Nilsson & Örjan Nyström, *Sommarlektyr: Om Grekland, missundsjuka, Marx och sorg som flyter* (juli 2015)
45. Anders Nilsson, *Europeiska unionens grekiska kris* (juli 2015)
46. Anders Nilsson, *Vart är Kina på väg?* (augusti 2015)
47. David Ljung, *Vilken framtid har försvarsindustrin?* (november 2015)
48. Bosse Elmgren, *Ett långt brev* (november 2015)
49. Ingvar Johansson, *En död Marx, en åldrad Liedman och dagens unga vänster* (december 2015)
- 2016**
50. Johan Lönnroth, *Palme och den socialdemokratiska utopin – en bitvis självbiografisk betraktelse* (februari 2016)
51. Ingvar Johansson, *Välfärdsstaten och globaliseringen* (april 2016)
52. Johan Lönnroth & Jimmy Sand, *”Klassambälle i omvandling” och ”Det svarta hålet socialismen” – två kapitel ur en kommande bok* (juni 2016)
53. Örjan Nyström, *Ressentiment – socialpsykologiska aspekter av ojämlikhet* (augusti 2016)
54. Anders Nilsson, *Hillary Clinton, Keynes och olika slags keynesianismer* (augusti 2016)
55. Anders Lindberg, Nathalie Besér, Anders Högström, Marie Demker, Ann-Marie Ljungberg, Lars Wenander, Cecilia Dalman Eek, Anders Nilsson & Johan Flanke, *Inte bara ekonomin är bankrutt – GP från socialliberalism till högerpopulism* (september 2016)
56. Anders Nilsson, *Nyanländas väg till jobb – med appendix om hyperrealiteten* (november 2016)
- 2017**
57. Stefan Carlén & Christer Persson, *Är det möjligt att nå arbetslöshetsmålet? En starkare ekonomisk politik är nödvändig* (januari 2017)
58. Åke Magnusson & Anders Nilsson, *Global värld – gemensam färd?* (april 2017)
59. Ann-Marie Ljungberg, Johan Lönnroth & Jimmy Sand, *150 år av feminism – från kvinnosak till jämställdhetspolitik* (juni 2017)
- 2018**
60. Ingvar Johansson, *Sverige som hybridstat: Det krävs en perspektivförskjutning i synen på Sverige* (september 2018)
61. Örjan Nyström, *Meritokratismens värdegrund – om jämlikhet och meritokrati* (december 2018)

Samtliga tidigare rapporter kan laddas ned från www.tankeverksamheten.se.

Skickar du din e-postadress till redaktion@tankeverksamheten.se så ser vi till att du inte missar någonting i vår kommande utgivning.

Professionerna – det är den växande yrkesgrupp som genom akademisk utbildning skaffat sig en form av vetande som går utöver den allmänna vardags- och förtrogenhetskunskapen. Förr i tiden utgjorde de ett tunt skikt mellan vanligt folk och de ekonomiska och politiska makthavarna. Idag utgör de en betydande del av löntagarkollektivets över- och mellanskikt. Professionerna utnämns ofta till ”kunskapssamhällets” bärare, men lika ofta till pk-elit eller teknokrati. I denna rapport ger Örjan Nyström en översikt över forskning och debatt i ett ämne som är alltför lite belyst mot bakgrund av hur stor betydelse det har i samhället. En rad brännande samtidsfrågor om hur samhället styrs, vetenskapens politiska roll och den meritokratiska ordningen handlar i grunden om professionernas ställning. I arbetarrörelsen har vi en gammal diskussion om den sociala ingenjörskonsten som förtjänar att återupptas. Synen på professionernas motsägelsefulla positioner borde slutligen vara en central del av förståelsen för det moderna klassamhället.